

**SD College Barnala
Books/Book Chapters
(2018-2023)**

S.No.	Author	Book/Book Chapter	Year	ISBN No	Publishers
1	Mr. Ashwani Kumar Sikri (Mathematics)	ALGEBRA-II (Book)	2018	978-93-82295-63-1	First World Publications Ludhiana (Punjab)
2	Dr. Taraspal Kaur	Astitavi Talash Layi Tadpdi Manukhi Samvedna in book "Rooh di Umar de Kaav-Sarokar" (Book Chapter)	2018	978-93-87931-05-3	Taalif Parkashan, Barnala
3	Dr. Taraspal Kaur	Harcharan Si12ngh De Nataka Utte Shakespear Prabhav in Book "Natak-kaar Haracharan Singh" (Book Chapter)	2018	978-93-89195-47-07	Sahitiya Academy, Delhi
4	Dr. Taraspal Kaur	Pendu Rangmanch da Agla Visthaar Kuldeep Singh Deep in Book "Samkaal Da Natakaar Dr kuldeep Singh Deep" (Book Chapter)	2018	978-93-83296-39-2	Lokgeet Parkashan, Chandigarh
5	Mr. Jagjeet Singh Wazidke	Sheese Da Rabb (Book)	2018	978-93-87931-24-4	Taalif Parkashan
6	Mr. Jagjeet Singh Wazidke (Punjabi)	Gehrayiaan (Book)	2018	978-93-87931-2-51	Taalif Parkashan
7	Mr. Jagjeet Singh Wazidke	Safar Dar Safar (Book)	2018	978-93-87931-27-5	Taalif Parkashan
8	Mr. Swaran Singh	Role of Ethics in Modern Business: An important key Aspects of the concern (Page 327-329) in Conference Proceedings "Redefining Morals and Ethics Towards Transformative Global Citizenship Education for the 21st Century"	2018	978-81-940410-1-6	Organised by PG Department of Commerce in collaboration with IQAC SD College, Hoshiarpur

9	Dr. Manish Kumar	Evaluation of Environmental Contaminants and Natural Products: A Human Health Perspective (Book)	2019	978-981-14-1095-6	Bentham Science Publishers
10	Dr. Manish Kumar	Potential Health Benefits of Nutraceuticals for Human Health. In Book "Evaluation of Environmental Contaminants and Natural Products: A Human Health Perspective" pp 193-209. (Book Chapter)	2019	978-981-14-1095-6	Bentham Science Publishers
11	Dr. Manish Kumar	Caspases and Phytochemicals: An Important Link in Cancer Chemoprevention In Book "Evaluation of Environmental Contaminants and Natural Products: A Human Health Perspective" pp 210-243. (Book Chapter)	2019	978-981-14-1095-6	Bentham Science Publishers
12	Dr. Manish Kumar	Pollutants and Protectants: Evaluation and Assessment Techniques (Book)	2019	978-93-86768-76-6	IK International Publishers
13	Dr. Manish Kumar	Unravelling the role of chemopreventive agents as modulators of carcinogenesis in Book "Pollutants and Protectants: Evaluation and Assessment Techniques"	2019	978-93-86768-76-6	IK International Publishers
14	Dr. Manish Kumar	Phytochemicals from medicinal plants as potential antimutagenic/antigenotoxic agents in Book "Pollutants and Protectants: Evaluation and Assessment Techniques"	2019	978-93-86768-76-6	IK International Publishers

15	Dr. Manish Kumar	Applications of GIS in Management of Water Resources to Attain Zero Hunger in Conference Proceedings “Advances in Water Resources Engineering and Management”	2019	978-981-13-8180-5	Springer
16	Dr. Sanjay Kumar Singh	Theoretical Study of Physical Properties of YbN, YbP and YbAs Compound (Book)	2019	978-613-9-93900-8	Lambert Academic Publishing
17	Dr. Sanjay Kumar Singh	High Pressure Properties of Lutetium Monopnictides (LuX, X = N, P, As) (Book)	2019	978-6138913924	Press Scjolar’s/Omn iScriptum Publishing Group
18	Ms. Jaspreet Sidhu	Pahu Phutale De Sukhan (Book)	2019	9789-93-879-28-2	Taalif Parkashan
19	Dr. Bahadur Singh	Construction and standardization of physical Fitness and Skill Test Battery for University Level Kabaddi Players (Book)	2019	978-93-88669-58-0	Twenty first Century Printing Press, Patiala
20	Dr. Sanjay Kumar Singh	High pressure phase transition properties of neodymium monopictides (Book)	2019	978-620-2-67499-7	Lambert Academic Publishing
21	Ms. Gitanjali Jain	Entrepreneurship and Governance (Book)	2020	978-81-92954543-4-9	RD Publications
22	Ms. Gitanjali Jain	Principle of Marketing (Book)	2020	97-81-952545-6-9	RD Publications
23	Mr. Rachhpaul Singh	Evaluating the correlation between occupational stress and job satisfaction among healthcare employees: A case study of government hospitals (Book Chapter) in Conference Proceedings 8th International Conference on Advancements in Engineering and Technology	2020	978-81-924893-5-3	BGIET, Sangrur

24	Mr. Swaran Singh	Impact of Information System (IS) On business effectiveness in Emerging Business Ideas (Book Chapter) in Conference Proceedings in Impact of Information System (IS) On business effectiveness in Emerging Business Ideas- An Insight into Skill & Innovation	2020	978-81-944303-2-2	GGNIMT College, Ludhiana
25	Mr. Harpreet Singh	Guru Nanak Vani di Bhasa: Assa di Var de Sandarbh Vich" in Book "Guru Nanak Vani: Chintan Te Vihar"(Book Chapter)	2019	978-93-87276-89-5	Gracious Books
26	Dr. Manish Kumar	Pharmacotherapeutic Botanicals for Cancer chemoprevention (Book)	2020	978-981-15-5999-0	Springer Nature, Switzerland
27	Dr. Manjeet Singh	Land Grants in Early Medeval North India (Book)	2020	978-81-269-3232-0	Atlantic Publishers, New Delhi
28	Dr. Baltej Singh Sidhu	. Calculated Values of Jump Factor and Jump Ratios of Lanthum Compounds in K Shell and L1, L2, L3 Subshells (Chapter in Conference Proccedings) in Advanced Materials and Radiation Physics (AMRP-2020)	2020	978-0-7354-4105-7	AIP Publishing
29	Dr. Baltej Singh Sidhu	. Investigation of Gamam Ray and Fast Neutron Shielding Ability of Some Waste Glasses for Nuclear waste Storage Facilities (Chapter in Conference Proccedings) in Advanced Materials and Radiation Physics (AMRP-2020)	2020	978-0-7354-4105-8	AIP Publishing
30	Dr. Tarspal Kaur	Rahas Te Suhaz di Agaanvadh kavita (Book Chapter) in Book :Kalam Di Nauk	2021	978-81-952000-4-7	Talif Publication, Barnala

31	Dr. Tarspal Kaur	Vairaag Mul Swar Ate Adhyatamak Sadhan (Book Chapter) in Book : Shri Guru Teg Bahadur Ji	2021	978-93-83716-16-3	Parwaaz Parkashan, Jalandhar
32	Dr. Tarspal Kaur	Shahrag (Book)	2021	978-93-91298-10-4	Taalif Publications Barnala
33	Dr. Tarspal Kaur	Barnale da Kirti Kabhi (Book Chapter) in Book "Kartar Kainth: Kaav Chintan"	2021	978-93-91298-38-8	Taalif Publications Barnala
34	Dr. Tarspal Kaur	Salok Mahhala novan: Bairaag Mool Swar (Book Chapter) in Book "Shri Guru Teg Bahadur Ji: Alochana"	2021	978-93-83716-46-3	Parwaz Publication Jalandhar
35	Dr. Manish Kumar	Medico Biowealth of India, Volume VII, APRF, Odisha, India, Odisha, India, (Book)	2022	978-81-955847-7-2	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
36	Dr. Manish Kumar	Evaluation of phytotoxic, antioxidant and anticancer activities of <i>Parthenium hysterophorus</i> L. and <i>Cannabis sativa</i> L. Medico-Biowealth of India (Book Chapter)	2022	978-81-955847-7-2	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
37	Dr. Manish Kumar	Effect of phenylalanine on the production of flavonoids in three cotton cultivars <i>Gossypium arboreum</i> (RG-8), <i>G. hirsutum</i> (GA and Pusa 8-6) grown in-vitro. Medico-Biowealth of India, (Book Chapter)	2022	978-81-955847-7-2	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
38	Dr. Manish Kumar	Food, medicinal and ecological significance of <i>Dioscorea bulbifera</i> (Dioscoreaceae). Yam (Book Chapter)	2022	978-81-955847-5-8.	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
39	Dr. Manish Kumar	Food and medicinal values of some <i>Ficus</i> species. Medico-Biowealth of India, (Book Chapter)	2022	978-81-952750-9-0	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
40	Dr. Manish Kumar	Medicinal and economic values of <i>Cissampelos pareira</i> (Menispermaceae). Medico-Biowealth of India, Volume- VI (Book Chapter)	2022	978-81-952750-9-0	APRF, Odisha, India, Odisha, India,

41	Dr. Manish Kumar	Bioactive Phytochemicals from Himalayas: A Phytotherapeutic Approach, Bentham Science Publishers. (Book)	2023	978-981-5123-29-6	Bentham Science Publishers.
42	Dr. Manish Kumar	Hepatoprotective Molecules from Himalayan Plants and Their role in Xenobiotic Mechanisms: A Tabulated Review. Bioactive Phytochemicals from Himalayas: A Phytotherapeutic Approach, Bentham Science Publishers. (Book Chapter)	2023	978-981-5123-29-6	Bentham Science Publishers.
43	Dr. Manish Kumar	Antidiabetic Plants Volume II. APRF, Odisha, India, Odisha, India. (Book)	2023	978-81-958404-0-3	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
44	Dr. Manish Kumar	Survey on Trees Growing in the Campus of S.D. College, Barnala, Punjab, India. Medico-Biowealth of India (Book Chapter)	2023	978-81-958404-7-2	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
45	Dr. Manish Kumar	Medicinal plants used against Escherichia coli: antimicrobial agents for future drug formulation	2023	978-81-958404-7-2	APRF, Odisha, India, Odisha, India,
46	Dr. Tarspal Kaur	Prachin Kaal Ton 21th Sadi tak Kaav Vichla Nariwaad (Book Chapter) in Nariwaad: Bhibhinn Paripekh	2022	978-93-83-71654-8	Parwaz Parkashan Khambra (Jalandhar)

Rama Sharma

Digitally signed by Rama Sharma
Date: 2023.11.02 14:19:49 +05'30'

Principal
S.D. College Barnala

PRECIZETM

ALGEBRA-II

For

B.A./B.Sc.-III (SEMESTER-VI)
(Pbi. U.)

By

Dr. G.S. Sandhu
M.Sc., M.Phil., Ph.D. (Mathematics)
P.E.S.-I
Professor of Mathematics,
SCD Government College,
Ludhiana

Ashwani Kumar Sikri
Head,
Department of Mathematics,
S.D. College,
Barnala

Amit Monga
Assistant Professor,
P.G. Department of Mathematics,
Govt. Rajindra College,
Bathinda

SPECIMEN COPY
For
Favorable Recommendation

FIRST WORLD PUBLICATIONS®

Published by :
First World Publications
35, Ranjit Nagar, Ferozepur Road,
Ludhiana (Punjab), India
PIN : 141012
Phone : 0161-4671700, 8146987529
E-mail : firstworldpublications@gmail.com
Web. : www.firstworldpublications.com

© All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher. Breach of this condition is liable for legal action.

ISBN : 978-93-82295-63-1

FIRST EDITION : 2018

PRICE : ₹ 190/-

Composed and Typesetting by : Jaswant Singh

Printed at : Bright Printers, Jalandhar.

Disclaimer :
First World Publications has obtained all the information in this book from the sources believed to be reliable and true, and every effort has been made to avoid errors or omissions. However, First World Publications or its editors or authors or illustrators don't take any responsibility for the absolute accuracy of any information published, and the damages or loss suffered thereupon.

PREFACE

The present book is the culmination of honest and sincere efforts on the part of the authors to meet the requirements of students who opt for mathematics at the Graduation level. The entire subject matter has been arranged in a systematic, graded, simple, lucid and exhaustive manner to meet the various needs of all types of learners. Each chapter begins with some definitions followed by theorems with complete proofs and solved problems so that the study leads to perfect clarity and understanding. A large number of notes and remarks have been added for a better understanding of the subject. Well-planned and exhaustive exercises have been given in each chapter to provide the students with an opportunity of exhaustive practice.

A serious effort has been made to keep the book free from errors, but even then some errors might have crept in. Suggestions for the improvement of the book will be gratefully acknowledged.

The authors are indebted to a number of colleagues and students for their valuable critical comments and for the help rendered by them in the preparation of the manuscript.

Authors

ਅੰਤਰੀਵੀ ਗਿਬਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫਾਸਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਲਾਪਿਤ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਭੌਤਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਜਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਣ
ਜੰਗ ਲਈਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ
ਤੋ ਰੂਹ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਲਈ
ਦੁਆ ਕਰੀਏ।

(ਪੰਨਾ-113)

ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਗਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਗਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਲਾਸ਼ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੈਅ-ਬੱਧ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੱਲ੍ਹੀ ਵੀ ਪਰ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਦੀਆਂ ਗੁਣੀਆਂ ਰਖਜਾਂ ਦੀ ਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਪਣ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਮਾਨਵੀ ਵੇਦਨਾ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਦਾਸ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਉਘੇੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਭੱਠਲ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿੱਕ ਆਕਾਰੀ ਲੇਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ, ਸਾਮੂਹਿਕ ਤੇ ਬਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਪਰਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਕਵੀ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਖ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਪਾਠ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰਮੁੱਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਲੇਬਲ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਭਾਵ-ਬੋਧ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵਿਚ ਛਪਣ ਦਾ ਰਚਨਕਾਲ 1968 ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਰੂਪਗਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਗਭੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

-0-

ਅਸਤਿਤਵੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਤਜ਼ਾਪਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ

੦ ਡਾ. ਤਰਸਾਮਲ ਕੌਰ

ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ ਦਾ ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੂਜਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਾਰਜ ਨੇ ਉਹਦੀ ਮੁੱਲਿਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫਾਸਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ 95 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਮੁੱਜੱਸਮਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਾਇਰਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਦਰੇ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੀ ਹੋੜ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਤਰੀਵੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ-ਖੋਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਸ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੱਖੋਂ ਨਿੱਘਰੇ ਹੋਏ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਲੱਗਪਗ ਹਰੇਕ ਪਾਸਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਸਤਕ ਤੱਕ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਿੰਤਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਧਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਇਕੱਲਾਪਣ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਕੰਵਰਜੀਤ ਦੀ ਹਰੇਕ ਨਜ਼ਮ ‘ਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਟੋਲ੍ਹਦਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਆਖਰੀ ਇਲਤਜ਼ਾ’ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ :

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੈਂ ਬਹਾਰ ਨਹੀਂ ਤੱਕੀ
ਮੇਰੀ ਅਰਥੀ ‘ਤੇ ਫੁੱਲ ਕੇਰੇ
ਤਪੱਸਿਆ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ
ਹੈ ਗਈ ਵਿਅਰਥ ਮੇਰੀ
ਚਿਤਾ ਤਾਂ ਹੈ - ਚੇਤੇਨ ਵੀ ਹਾ
ਹੁਣ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪਏਗਾ
ਇੱਕ ਹੋਰ...।

ਭੱਠਲ ਦੀ ਲੱਗਪਗ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਾਵੇਪਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ‘ਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਜਵਾਨੀ ਪਹਿਰੇ ਬਰਨਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੱਠਵਿਆਂ-ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਸਰਲ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਖੜੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ’ ਵਿੱਚ :

ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ
ਹਰ ਨਵਾਂ ਸੁਰਜ ਉੱਗਣ ਦੇ ਨਾਲ

ਤਰਤੀਬ

○ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਕਾ : ਲੋਕ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸ਼ਾਇਰ : ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ/ਡਾ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਕੌਰ	9
1. ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸਰੋਕਾਰ/ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ	15
2. ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ : ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ/ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਰਸਾ	23
3. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ-‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’/ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ	31
4. ਭੱਠਲ ਦੀ ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸਰੋਕਾਰ/ਡਾ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਕੌਰ	43
5. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵਤਾ/ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੁਰਮਾ	54
6. ਬਹੁ-ਕਾਲਿਕ ਸਪੇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ-‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’/ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ	63
7. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼ਿਲਪੀ/ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ	70
8. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ : ਇਕ ਅੰਤਰਝਾਤ/ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਧੀਮਾਨ	74
9. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸੰਦਰਭ/ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	82
10. ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦਮਈ ਚਿਤ੍ਰਣ/ਅਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕਾਕੜਾ	87
11. ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ : ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ/ਕੇ ਐੱਲ. ਗਰਗ	95
12. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’-ਵਿਸਮਾਦੀ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ/ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ	98
13. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਪਰਤਾਂ/ਨਿਰੰਜਣ ਬੋਹਾ	101
14. ਅਸਤਿਤਵੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਤੜਪਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ/ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ	107
15. ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’-ਇਕ ਅਧਿਐਨ/ਬੰਧਨਾ ਗਣੀ	112
16. ਅਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਕਵਿਤਾ ‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’/ਤੰਜਾ ਸਿੰਘ ਤਿਲਕ	119
17. ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ-‘ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ’/ਸੀ. ਮਾਰਕੰਡਾ	123
○ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਤੇ	127

ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ
ਦੀ
'ਰੂਹ ਦੀ ਉਮਰ' ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸਰੋਕਾਰ

ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਕੌਰ
ਈਵਨਿੰਗ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

KANWERJEET BHATHAL
DI
'ROOH DI UMAR' DE KAV-SAROKAAR

Edited by : Dr. Bhupinder Kaur
Evening Studies Department, Panjab University, Chandigarh
Contact : 98780-07893

© ਡਾ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਕੌਰ
ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ - 2018

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਪਿਆਰਾ ਕਲੋਨੀ, ਬਰਨਾਲਾ
ਸੰਪਰਕ : 99884-40812
E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ISBN : 978-93-87931-05-3

ਛਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਕੀਮਤ : 200/-

© 2018 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

੨

ਤਤਕਰਾ

00	ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਧੜਕਣ-ਪਿਘਲਦਾ	29	ਉਦ
	ਹਿਮਾਲਿਆ	30	ਸੱਚ ਦੀ ਧਰਤੀ
	-ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਸ਼ਰਮਾ।	31	ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ
00	ਨਾਰੀ ਵੇਦਨਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਦਰਦ	32	ਬਚਪਨ ਦਾ ਦੋਹਰਾਅ
	ਦੀ ਕਵਿਤਾ	33	ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕਲੇ
	-ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ	34	ਜੀ ਰਹੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ?
		35	ਲਹਿਰਾਂ
00	ਭੂਮਿਕਾ- ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ	36	ਮਨ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ
01	ਮਧੁਬਨ	37	ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
02	ਬੰਦਗੀ	38	ਕੋਈ ਅਸਥਿਰਤਾ
03	ਸੁਤੰਤਰ	39	ਬੇ ਮਾਹਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
04	ਇਹ ਚਾਹਤ	40	ਪਿਘਲਦਾ ਹਿਮਾਲਿਆ
05	ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ	41	ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਿਲਸਿਲਾ
06	ਰਹਿਣਾ	42	ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋਠ
	ਕੀ ਜਾਣਾ	43	ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ
	ਪਹਿਚਾਣ	44	ਘਰ ਦਾ ਤਾਜ
	ਮੇਰੀ ਦੀਵਾਲੀ	45	ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਰਗੇ
	ਮਨ ਦੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ	46	ਘਰ ਅਤੇ ਮਕਾਨ
	ਨਾਸੂਰ	47	ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੀ ਜਿਉਣਾ
	ਬਹੁਤ ਹੈ	48	ਚਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਜੀਵਨ ਨੂੰ
	ਵਣਜਾਰਾ ਮਨ	49	ਇਹ ਕਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ
	ਤੇਰੇ ਬਗੈਰ	50	ਮਨ ਪੰਛੀ
	ਕਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ	51	ਦਰਦ
	ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਉਹ ਮਜ਼ਾ ਕਿੱਥੇ	52	ਯਾਦਗਾਰ
	ਅਸਮਾਨ ਚਮਕੀਲਾ ਹੈ	53	ਆਸ ਦਾ ਪੰਛੀ
	ਬੇ-ਖੁਦੀ	54	ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ
	ਔਰਤ	55	ਜ਼ਿਕਰ
	ਇਕ ਗੁੰਮ ਹੋਈ ਔਰਤ	56	ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਕੋਲ
	ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ	57	ਕਿਹਾ ਗਿਲਾ
	ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਾਹ	58	ਸੱਖ ਦੁੱਖ
	ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ	59	ਬੇਗਾਨੇ
	ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ	60	ਸਬੱਬ
	ਵਿਸ਼ਵਾਸ	61	ਸਤਰੰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ
	ਮਨ ਦੀ ਪਤੰਗ	62	ਤੁਹਾਡੀ ਵਸੀਹਤ
	ਘਰ	63	ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਬੁੱਤ
	ਵਿਰਾਨਾ		

ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਉੱਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਪਕੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਉੱਪਰ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਡਾ. ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ, As important as the political, social or religious response to the situation of colonial rule in the Punjab during the late 19th and early 20th century was the cultural response which expressed itself in literary resurgence and the emergence of new literary forms. The emergence of Punjabi drama as a literary form in the early 20th century is a pointer to the nature of social change that was coming about in the Punjab.¹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੁਢਲੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸੇ ਦੌਰ ਦਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ, ਡਾ. ਹਰਚਰਨ

ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ, ਸ਼ੰਡ ਸਿੰਘ ਸ਼ੰਧੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਯਥਾਯੋਗ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਣ ਵਾਲਾ ਅਗਲਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ 1937 ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ 'ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ' ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਾਟ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ 'ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ', 'ਬੇਭਾ ਬਕਤੀ', 'ਰੱਤਾ ਸਾਲੂ' ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਤਾਸਦੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ 'ਰਾਜਾ ਪੋਰਸ', 'ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ', 'ਪੁੰਨਿਆਂ ਦਾ ਚੰਨ', 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ', 'ਮਿਟੀ ਉਂਦ ਜੁਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ' ਅਤੇ 'ਇਤਿਹਾਸ ਜਥਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹੈ' ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਗੀਕੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਬਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਟਕ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਟਕਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨਾਟਕ ਮੈਂ 1937 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। 1937 ਵਿਚ ਛਪੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਟਕ 'ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ' ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਦੀਆਂ ਡ੍ਰਾਮਿਕਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਵੀ ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਡ੍ਰਾਮਿਕਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ ਮੈਂ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਸੁਖਾਂਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੰਧੇ ਨੇ ਵੀ ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰੋਲ ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਸੁਖਾਂਤ ਨਾਟਕ ਕਿਹਾ ਹੈ।^੨

ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਸਲ

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ

Natakkar Harcharan Singh : Collection of papers presented at
a seminar on The Contribution of Harcharan Singh to Punjabi
Literature organised by Sahitya Akademi and Baba Farid College,
Bathinda on 14-15 March 2016, edited by Satnam Singh Jandhu,
Sahitya Akademi, New Delhi (2019) ₹ 285.

© ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ

ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਸਲ (1954) : ਸੰਪਾਦਕ

ਵਿਸ਼ਾ : ਸੈਮੀਨਾਰ ਪੇਪਰ

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 2019

ISBN : 978-93-89195-47-7

ਮੁੱਲ : 285 ਰੁਪਏ

ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਬਗੈਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ
ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਜਾਂ ਮਕੈਨੀਕਲ ਰਾਹੀਂ ਫੋਟੋਕਾਪੀ, ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਟੋਰਿੰਗ
ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ

ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ : ਰਵਿੰਦਰ ਭਵਨ, 35, ਫਿਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 001
secretary@sahitya-akademi.gov.in | 011-23386626/27/28

ਵਿਕਰੀ ਵਿਭਾਗ : 'ਸੁਆਤੀ', ਮੰਦਰ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 001
sales@sahitya-akademi.gov.in | 011-23745297, 23364204

ਕੋਲਕਾਤਾ : 4 ਦੇਵਿੰਦਰ ਖ਼ਾਨ ਰੋਡ, ਕੋਲਕਾਤਾ 700 025
rs.rok@sahitya-akademi.gov.in | 033-24191683/24191706

ਚੇਨਈ ਦਫ਼ਤਰ : ਮੇਨ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਗੁਨਾ ਕੰਪਲੈਕਸ (ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ), 443 (304) ਅਨਾ
ਤੇਨਾਮਪੇਟ, ਚੇਨਈ 600 018

chennaioffice@sahitya-akademi.gov.in | 044-24311741
ਮੁੰਬਈ : 172, ਮੁੰਬਈ ਮਰਾਠੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਲਾਯ ਮਾਰਗ, ਦਾਦਰ, ਮੁੰਬਈ 400 01
rs.rom@sahitya-akademi.gov.in | 022-24135744/24131948

ਬੰਗਲੌਰ : ਸੈਂਟਰਲ ਕਾਲਜ ਕੈਂਪਸ, ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਦਕਰ ਵੀਧੀ, ਬੰਗਲੌਰ 560 0
rs.rob@sahitya-akademi.gov.in | 080-22245152/22130870

ਟਾਈਪਸੈਟ : ਵੈੱਲਵਿਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ : ਸਵਾਸਤਿਕ ਆਫ਼ਸੈੱਟ, ਨਵੀਨ ਸ਼ਾਹਦਰਾ, ਦਿੱਲੀ

ਵੈੱਬ ਸਾਇਟ : www.sahitya-akademi.gov.in

ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰੋਕਾਰ	ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	168
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਉਭਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ	ਜੀਤ ਕੌਰ	179
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ	ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ	190
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਅਵਚੇਤਨ	ਪ੍ਰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ	199
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਰੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਾਟਕ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ	ਮਨੋਰਮਾ ਸਮਾਘ	215
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ	230
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ-ਚੇਤਨਾ	ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਹੁੰਦਲ	240
ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ	249

ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਅਗਲਾ ਵਿਸਥਾਰ : ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ

ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ*

ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਕਈ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਨੇ ਆਰੰਭਕ ਪੜਾਅ ਭਾਵ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਰੰਗਮੰਚ ਅਤੇ ਨਾਟ-ਸੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਤਕ ਦੇ ਨਾਟਕ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਈਆਂ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੁਕਾਵਾਂ ਆਧੀਨ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਪਹਿਲੀ-ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹੋਰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਮਕਾਲੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸਾਹਿਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੰਚ 'ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਸਟਰਿੰਡਬਰਗ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਆਰਤੋ ਦੇ 'ਥੀਏਟਰ ਆਫ ਕਰੂਐਲਟੀ' ਅਤੇ ਬਰੈਖਤ ਦੇ 'ਐਪਿਕ ਥੀਏਟਰ' ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਉਪਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਲੀਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਝੁਕਾਅ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮੌਤ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

*ਅਨਿਸਟੀਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਐਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ

ਅਸਲ ਵਿਚ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਹੈਨਰਿਕ ਇਬਸਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। David Daiches tells, 'Henrik Ibsen (1828-1906) is considered to be the father of modern realistic drama. His plays attacked social values and dealt with unconventional subjects within the form of the well-made play.'¹

ਇਸੇ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੁੱਲਵਾਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਕਿਰਤਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਛੇਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'Realism in drama occurs when a play resembles real life, such as showing political, social events that occur within a country.'² ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਮੱਧਵਰਗੀ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਮਹਾਨਗਰੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਯਥਾਰਥ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਮਨ-ਕਿਸਾਨੀ, ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜਕਾਰੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜਿਕ-ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਔਲਖ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪੇਂਡੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਨਾਟਕ 'ਸੱਤ ਬਿਗਨੇ' ਅਤੇ 'ਬੇਗਨੇ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਂ' ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ 'ਲੂਧੂ ਨਾਟਕ' ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਚਾਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਆਪਣੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਲੂਧੂ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਕਸਦਾ ਹੈ। ਕਲਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮੌਤ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਥੇ ਗੁਰਜਰਨ ਸਿੰਘ ਨੱਕਤ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਪ੍ਰੋ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਾ ਨਗਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨਗਰਾਂ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਲਵੇ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਅਜਮੇਰ ਔਲਖ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਦਾਸ ਸਿੱਧੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਿੱਧੂ ਦੀ

Criticism/Punjabi Play
ISBN: 978-93-83296-39-2

Samkal Da Natakkar
Dr. Kuldeep Singh Deep

Edited by :

Dr. Satnam Kaur Randhawa
654-Block A, New Amritsar, Amritsar
Mob : 9815204135
E-mail : randhawasatnam34@gmail.com

2019

Published Lokgeet Parkashan
printed & bound by Unistar Books Pvt. Ltd.
301, Industrial Area, Phase-9,
S.A.S. Nagar, Mohali-Chandigarh (India)
email : unistarbooks@gmail.com
website : www.unistarbooks.com
Ph. +91-172-5027427, 5027429, 4027552

© 2019

Produced and bound in India

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਤਕਰਾ

- ਭੂਮਿਕਾ 13
ਸਮਕਾਲ ਦਾ ਨਾਟਕਕਾਰ : ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ
-ਡਾ. ਸਤਨਾਮ ਕੌਰ ਰੰਧਾਵਾ

ਭਾਗ-1 (ਬਹੁਆਯਾਮੀ ਚਿੰਤਨ)

- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲੀ ਸਰੋਕਾਰ 21
-ਡਾ. ਗੁਰਸੇਵਕ ਲੰਬੀ
- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ 40
-ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ
- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ 56
-ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਜੌੜਾ
- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ 63
ਸੰਕਟਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ
(ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ)
-ਡਾ. ਨਸੀਬ ਸਿੰਘ ਬਵੇਜਾ
- ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਅਗਲਾ ਵਿਸਥਾਰ : ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ 72
-ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ
- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨੀ ਸੰਕਟ 82
-ਡਾ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ
- ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ 93
ਉਪਜਿਆ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ
-ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਦ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਕੇ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੀ ਕਵੀਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣੀ ਪਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਰਕ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ-ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਕਾਰਜਮਾਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਕਰੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੋਧਕ ਅਤੇ ਕਢਾਈਆਂ ਕਲਪਨਾ ਹਨ।

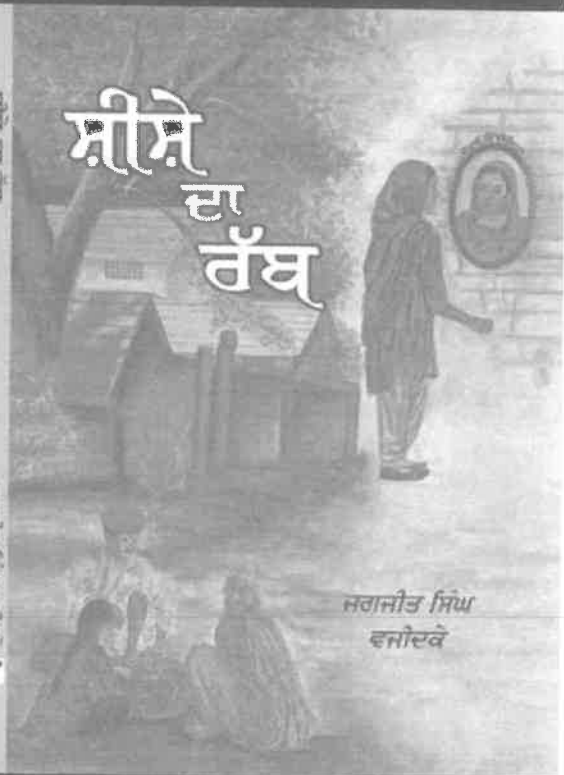
• ਡਾ. ਤਰਸਮਾਨ ਕੌਰ

Taalif Parkashan | Baramulla-148101 (Punjab) | (+91-996-844-0312) | taalifparkashan@gmail.com

ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਰੱਬ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਕੇ

ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਰੱਬ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਕੇ

5

SHEESHE DA RABB (Stories)

JAGJEET SINGH WAZIDKE

(Asth. Professor, S.D. College, Barnala)
Vill. Wazidke Kalan, Teh. & Distt. Barnala-148101
Contact : 98144-24875

ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਰੱਬ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜੀਦਕੇ
(ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਐੱਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ)
ਪਿੰਡ ਵਜੀਦ ਕੇ ਕਲਾਂ (ਬਰਨਾਲਾ)-148101

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।
ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2019

ISBN : 978-93-87931-24-4

ਸਰਵਰਕ : ਗੁਰਲੀਨ ਕੌਰ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਐੱਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਅਗਰਸੈਨ ਚੌਕ, ਬਰਨਾਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
ਸੰਪਰਕ : 99884-40812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ਛਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਕੀਮਤ : 140/-

5

© 2019 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਮਗਸ਼ੋਤ ਸਿੰਘ ਵਸੀਦਕੇ

ਗਹਿਰਾਈਆਂ

ਮਗਸ਼ੋਤ ਸਿੰਘ ਵਸੀਦਕੇ

- ਕੰਨੀ ਦੁੱਖਦਾ ਸੀ ਬਲਕਲਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰਾਵੇ ਪੁੱਤੀ ਹੈ।
- ਕੁੱਝ ਵੀਆਂ ਸਾਡਾ ਅਰਥ ਸਿਫਾਫਾਦ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰ।
- ਪੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਆਕੁਟਿਆਂ 'ਚ ਡਾਕੁਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- ਨਿਰਾਦ ਸਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਆ ਕਰ ਹੈ।
- ਸਿਧ ਕੁਝਾ ਸੇ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਨਾ ਸਿਧ ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਾ ਸਾਡੀਆਂ ਹੈ।
- ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਿਰਾਦ ਪੈਰ, ਅਨੀਆਂ ਆਂ ਸਾਡਾ ਨਾ ਕੇਠੇਠਾਠ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਕੁੱਝਾ ਅਤੇ ਕੁੱਝਾ ਸਿੱਧੇ ਕੇਠੇ ਨਹੀਂ ਏ ਸਾਡੀਆਂ।
- ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਨਾ ਕੀ ਕੁੱਝਾ ਕੇਠੇ ਹੈ।
- ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁੱਝਾ ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਕੇਠੇ ਹੈ।

(ਮਗਸ਼ੋਤ ਸਿੰਘ ਵਸੀਦਕੇ)

Tasliif
Parkashan
P.O. Box,
Bathinda-141001 (Punjab)
ਫੋਨ: 985-853-8811
141001parkashan@gmail.com

ਗਹਿਰਾਈਆਂ

ਗਹਿਰਾਈਆਂ

GEHRAEAN (Gem of Thoughts) Prose

Jagjeet Singh Wazidke

(Asth. Professor, S.D. College, Barnala)

Vill. Wazidke Kalan, (Barnala) -148101

Contact : 98144-24875

ਗਹਿਰਾਈਆਂ (ਵਿਚਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਵਾਰਤਕ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜੀਦਕੇ

(ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਐੱਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ)

ਪਿੰਡ ਵਜੀਦ ਕੇ ਕਲਾਂ (ਬਰਨਾਲਾ)-148101

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2019

ISBN : 978-93-87931-25-1

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਅਗਰਸੈਨ ਚੌਕ, ਬਰਨਾਲਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਸੰਪਰਕ : 99884-40812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ਛਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਕੀਮਤ : 150/-

© 2019 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਤਕਰਾ

1. ਆਸ / 11
2. ਚੁੱਪ ਦੇ ਘੁੱਟ / 12
3. ਉਡੀਕ / 13
4. ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ / 14
5. ਆਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ / 15
6. ਗਵਾਹ ਕੌਣ ਹੈ / 16
7. ਧੀਆਂ / 17
8. ਮਾਸ ਦੇ ਵੱਟ / 18
9. ਪੱਤਝੜ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ / 19
10. ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ / 20
11. ਮੌਸਮ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ / 21
12. ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ / 22
13. ਪੰਜਾਬ / 23
14. ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ / 24
15. ਸਫ਼ਰ ਦਰ ਸਫ਼ਰ / 25
16. ਉੱਠ ਵੇ ਪਰਿਦਿਆ / 26
17. ਕਾਸ਼ / 27
18. ਚਸ਼ਮਦੀਦ / 28
19. ਸੰਝ ਦੀ ਲਾਲੀ / 30
20. ਸਮੇਂ ਦਾ ਚੀਕਣਾ / 31
21. ਕੁੱਖ ਦੇ ਬੋਲ / 32
22. ਮਮਤਾ ਦੀ ਰੋਟੀ / 34
23. ਰੂਹ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ / 35
24. ਵੈਣ / 36
25. ਕਵਿਤਾ / 37
26. ਮੇਰੇ ਗਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ / 38
27. ਮੈਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ / 40
28. ਬਾਲੜੀ-ਦੀ-ਤਕਦੀਰ / 41
29. ਮੈਂ ਗੁਲਾਮ ਕਿਉਂ ਹਾਂ / 42
30. ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ / 43
31. ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੋ / 44
32. ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ / 46
33. ਜ਼ਿੰਦ ਵਿਹੁਣੀ / 48
34. ਹੋਂਦ ਦਾ ਰੂਲਰ / 49
35. ਵਲਵਲੇ / 50
36. ਆਖ਼ਿਰ / 51
37. ਤੜਫ਼ / 52
38. ਹਾਦਸਾ / 53
39. ਰੇਤੇ ਦੇ ਰਾਹ / 54
40. ਬੰਨੇ ਬੰਨੇ / 55
41. ਵਰਤਾਰਾ / 56
42. ਚਰਿਤਰਹੀਣ ਮਨੁੱਖ / 58
43. ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਜੂਦ / 59
44. ਲਰਜਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ / 60
45. ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਗੀਤ / 61
46. ਹੇ ਧਰਤ ਮਾਤਾ / 62
47. ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬੋਹੜ / 64
48. ਪਹਿਲਾ ਰੱਬ / 65
49. ਮਜ਼ਦੂਰ / 66
50. ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਬੋਲ / 67
51. ਲਮਹੇ / 68
52. ਪਰਤ ਜਾਈਏ / 69
53. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ / 70
54. ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਾ ਨੋਟ / 71
55. ਮਾਂ / 72
56. ਪੁਤਲਾ / 74
57. ਆਸ ਦੀ ਵਣਜਾਰਣ / 76
58. ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸੂਰਜ / 77
58. ਐ ਜ਼ਿੰਦਗੀ / 78

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਕੇ

ਕਾਫ਼
 ਜੋ ਮੇਰਾ ਕੋਲ
 ਤਾਂ ਪਾਈ ਸੁੰਦਰ
 ਸ਼ਿੰਦਰ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਯਕ ਸਦਾ ਸੰਦਰ
 ਫਿਰ ਕਿਸੇ
 ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਤੋਂ
 ਨਿਰੁੱਤਰ
 ਨਾ ਫਿਰ ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਸੰਦਰ ਸੰਦਰ
 ਮੇਰੀ ਜੇ ਕਦੇ ਚੰਦਰ ਸੰਦਰ
 ਕਦੇ ਨਾ ਹੋ
 ਅਪਣਾ ਜੋ ਕਿਰਾਨੀ ਵਜ਼ੀਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰਕੇ
 ਸੰਦਰ ਸੰਦਰ ਸੰਦਰ ਸੰਦਰ

(ਅਪਣਾ ਚੰਦਰ)

Thalif
Publishers

Baroda 39100 (Gujarat)
 Ph: 079-444-0511
 thalifpublishers@gmail.com

ਸੁਫਰ ਦਰ ਸੁਫਰ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਵਜ਼ੀਰਕੇ

SAFAR DAR SAFAR (Poems)

Jagjeet Singh Wazidke

(Asth. Professor, S.D. College, Barnala)

Vill. Wazidke Kalan, (Barnala) -148101

Contact : 98144-24875

ਸਫ਼ਰ ਦਰ ਸਫ਼ਰ (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜੀਦਕੇ

(ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਐੱਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ)

ਪਿੰਡ ਵਜੀਦ ਕੇ ਕਲਾਂ (ਬਰਨਾਲਾ)-148101

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2019

ISBN : 978-93-87931-27-5

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਅਗਰਸੈਨ ਚੌਕ, ਬਰਨਾਲਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਸੰਪਰਕ : 99884-40812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ਛਾਪਕ : ਡੀ.ਕੇ. ਫਾਈਨ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈੱਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਕੀਮਤ : 150/-

© 2019 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਤਕਰਾ

1. ਕਾਸ਼! ਮੈਂ ਮੁੰਡਾ ਹੁੰਦੀ	9
2. ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ	15
3. ਪੁਖਰਾਜ	22
4. ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਰੱਬ	26
5. ਦਿਲ ਦਾ ਛੇਕ	32
6. ਮੇਮਣੇ	37
7. ਬਨਵਾਸ	44
8. ਨਿੰਮੋ	49
9. ਦੁਖਦੇ ਬੋਲ	55
10. ਰਾਣੋ	60
11. ਲੱਕੜ ਦਾ ਦਿਲ	66
12. ਧੀ ਜੰਮੀ ਚੰਗੀ	71
13. ਕਰਮੀ	75

ROLE OF ETHICS IN MODERN BUSINESS: AN IMPORTANT KEY ASPECT OF THE CONCERN

Swaran Singh

Assistant Professor, SD College, Barnala, Punjab, India

Abstract

Business ethics simply we mean that the application of ethics in business. Earlier it was the opinion that a business cannot be ethical. This trend has been changed today. Today business has found out that they are, responsible for social welfare, since the live and operate within a social structure. In this present globalised economy, corporate social responsibility, corporate governance, ethical behaviour becomes the important key factors of the concern. The study concentrates on how the modern businesses are accelerated by applying the code of conduct in the environment of the business. The article discusses the survival of modern in the present society. The results of this study would help the modern industries in achieving their targeted result in smooth way. The existing companies can improve their practices and new business can comply with the results for better performance.

Keywords: Business Ethics, Social Responsibility, Ethical Behaviour, Code of Conduct.

Introduction

Some say "Knowledge is Power". I believe that actual power lies in the character of a person. Human and ethical values constitute the "wealth" of a character. Ethics is nothing but the degree of faith that one bestows upon oneself. Ethics is a discipline dealing with what is right or wrong, good or bad, virtue or vice. Ethics is thus a science of morals and principles. Moral principles are actions that carry the best consequences for everyone concerned. For instance, "Never break a promise", "Treat everyone fairly" and "Always tell the truth". Ethics refer to the code of conduct that guides an individual in dealing with a situation. It relates to the social rules that influence people to be honest in dealing with other people.

The objectives of the ethics are to study human behaviours and make evaluative assessments about them as moral or immoral and establish moral standards and norms of behaviour.

The three C's of business ethics:

1. Compliance
2. Contribution
3. Consequences

Purpose of the Study

The purpose of the study is to contribute to the understanding of business ethics and particularly it reflects the modern business practice with the application of code of conduct. The study concentrates on how the modern businesses are accelerated by applying ethics in the environment of the business. The study also focuses on why the modern business needs the application of ethics in their survival in the society.

Methodology

To meet the aim of the paper, a theoretical part will be presented in order to explain and point out the basic meaning, role and relevance of the business ethics, finding the information and theory from books as a references. Furthermore, also some real examples about the business ethics is discussed.

Ethics Tools

- **CODE OF ETHICS:-** In the later 1980s, the Conference Board of in New Delhi, a leading business membership organisation, found that 76% of corporations that were surveyed had codes of ethics. Many ethicists note that it is the developing and continuing dialogue around the code's values that is most important.
- **CODES OF CONDUCT:-** "Codes of conduct specify actions in the workplace and codes of ethics are general guide to decisions about those actions", explain Craig Nordlund, the Associate General Counsel and secretary at HP. He suggests that codes of conduct contain examples of appropriate behaviour to be meaningful.
- **TRAINING:-** All staff must be aware of and act in full accordance with policies and procedures (this is true, whether policies and procedures are for ethics programmes or personnel management). This full accordance require training about policies and procedures. Orient new employees to the organisation's ethics programme during new-employee orientation.

Why Is Ethics Important?

- (i) **ETHICS CORRESPONDS TO BASIC HUMAN NEEDS:-** Most top managers would like to respond to the need of their employees; and managers themselves feel an equal need to be genuinely proud of the co. they are directing. These basic ethical need compel the organisation to be ethically oriented.
- (ii) **VALUES CREATE CREDITABILITY WITH THE PUBLIC:-** There will be an instinctive prejudice in favour of its products, since people believe that the co. offers value for money. Its public issues will attract an immediate response.
- (iii) **VALUES GIVE MANAGEMENT CREDITABILITY WITH EMPLOYEES :-** Organisation ethics, when perceived by employees as genuine, create common goals, values and language.

- Use cross-functional teams which are vital that the org's employees feel a sense of participation and ownership in the programme.
- An ethics mgmt programme may at first actually increase the no. of ethical issues to be dealt with.
- Note that trying to operate ethically and making a few mistakes is better than not trying at all.

Key Roles and Responsibilities in Ethics Management

- The organisation's CEO must fully support the programme. The CEO should announce the programme, and should champion its development and implementation.
- Consider establishing an **Ethics Committee** at the board level. The Committee would be charged to oversee development and operation of Ethics Management Programme.
- Consider establishing an **Ethics Management Committee**. It would be charged with implementing and administering an Ethics Management Programme, including administering and training of policies and procedures, and resolving ethical dilemmas. The committee should comprise senior officers.
- Consider assigning developing an **Ethics Officer**. This role is becoming more common, particularly in larger and more progressive organisations. The ethics officer is usually trained about matters of ethics in the workplace, particularly about resolving ethical dilemmas.
- Consider establishing an **Ombudsperson**. The ombudsperson is responsible for coordinating the development of policies and procedures to institutionalise moral values in the workplace. This position usually is directly responsible for resolving ethical dilemmas by **interpreting** the existing policies and procedures.
- Note that one person must ultimately be responsible for managing the ethics management programme.

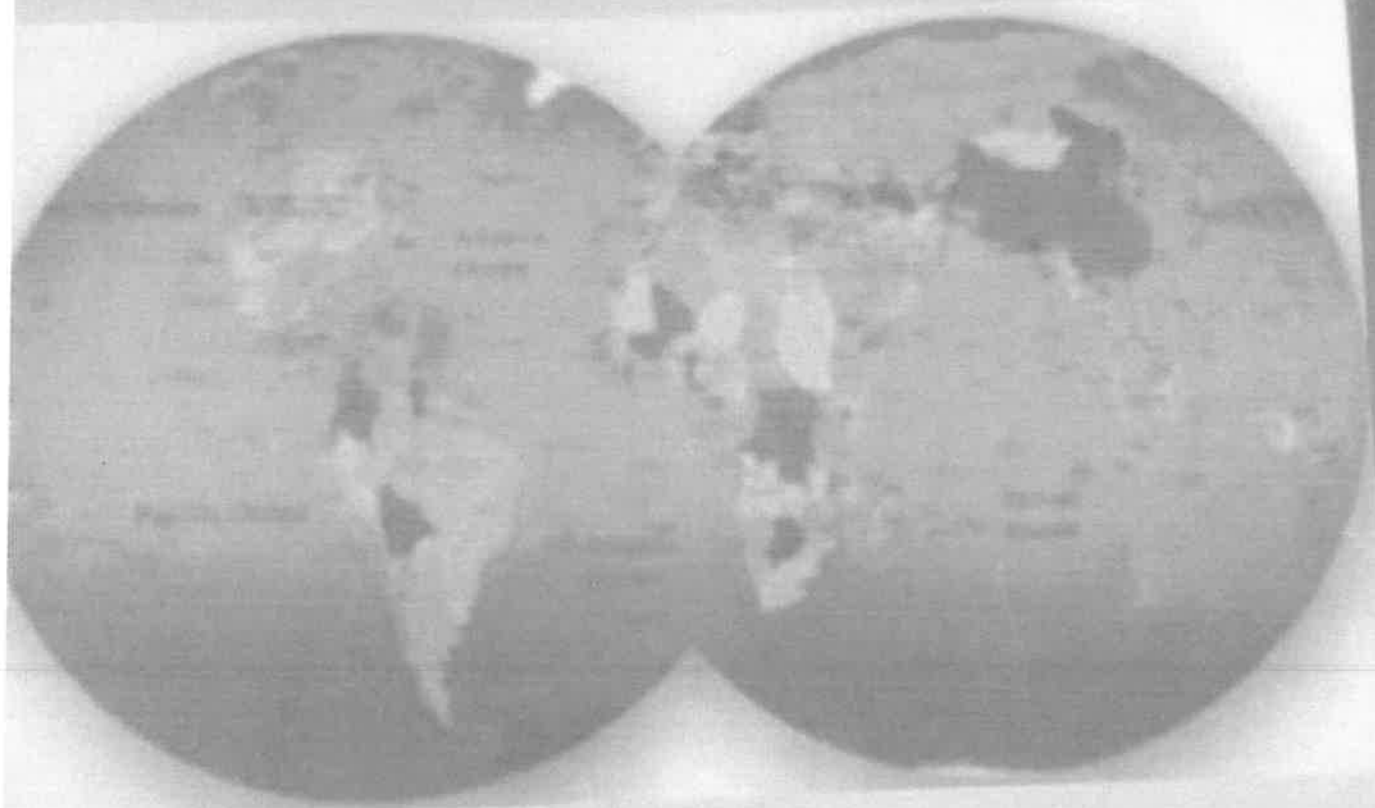
Conclusion

Ethics does not carry ethical thing only. It makes **business sense** too. Ethics is an area dealing with a **moral judgment** regarding **voluntary human conduct**. Today, there is a great interest in the application of ethical practices in business, however great or strong or wealthy it may be at present, can exist by unethical means, or in total disregard of socially concern for a very long. Thus, the business needs, in their own interest, should remain ethically and socially responsible. Ethics and values must be an integral part of management and work culture to **reduce exploitation** of customers, social shareholders, and nature. Modern businesses are large and complex, catering to national and even global markets, and problems like cut-throat competition, price war, corruption at workplace, and so on. Thus, in such a **dynamic** situation, today's business require a **value-based management**. Any management should **carefully inculcate** values and ethics in its practices. Today, **mass awareness** has been built into the desirability and, indeed, the necessity of incorporating ethical practices in business conduct. In future, this is **bound** to be more necessary than ever before.

REFERENCES

- 1 https://en.wikipedia.org/wiki/Business_ethics
- 2 Sheikh Saleem, Pearson, Business Environment
- 3 R K. Sharma, Shashi K Gupta, Puneeta Goel, K. Publishers, Managerial Concepts-Business ethics
- 4 Laure P Harman, Joe Desjardins, Business Ethics-Decision Making for Personal Integrity & Social Responsibility
- 5 K. Aswathappa, Himalaya Publishing House, Essential of Business Environment

**Redefining Morals and Ethics-
Towards Transformative Global Citizenship
Education for the 21st Century**

EDITED BY

Dr. Khushdip Kaur, Dr. Narinderjit Kaur

IQAC

**Khalsa College for Women,
Civil Lines, Ludhiana (PB), India.**

Dr. Khushbir
Associate Professor, P.G Department of
Ludhiana, Punjab, India

Dr. Narinderjit Kaur
Associate Professor, P.G Department of Punjabi, Khalsa College for Women
Ludhiana, Punjab, India

© 2019, Khalsa College for Women, Civil Lines, Ludhiana (PB), India

All rights reserved 2018. No part of this book may be reproduced or Transmitted in any means of electronic or mechanical including photocopy, recording or any information storage system, without the prior written permission of the publisher.

ISBN No: 978-93-85835-98-8

The Responsibility for the facts or opinions expressed in the papers are entirely of the Author. The College nor the Publisher is responsible for the same.

Printed in India By

NATIONAL PRESS ASSOCIATES

Admin Office: C-24, Ground Floor, Panchsheel Vihar, Malviya Nagar, New Delhi-110017, India

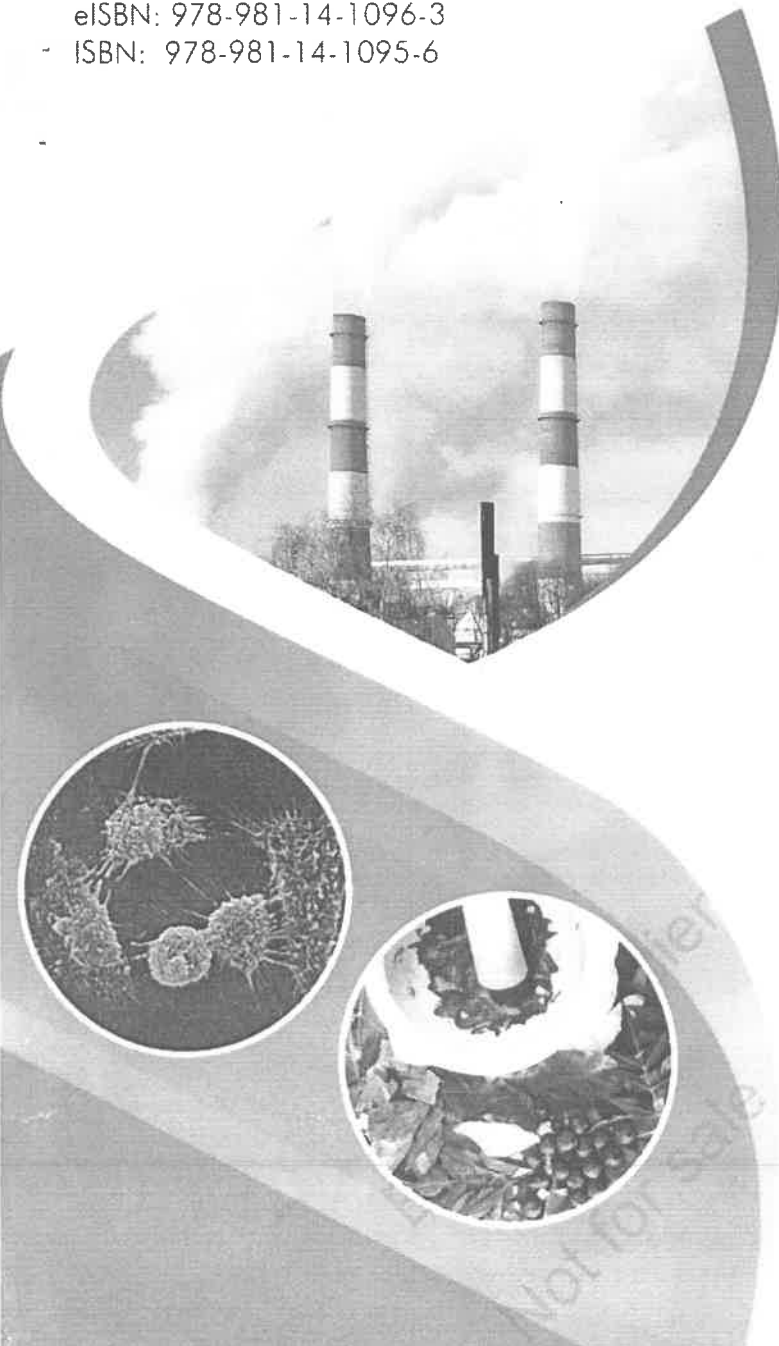
Regional Office: #79, Guru Angad Dev Nagar, Flower Enclave, Ludhiana (PB), India.

Branch Office: C-104, Anuroop Society, Vartak Nagar, Thane (West) - 400606, Maharashtra, India

Email: info@npajournals.org | www.npajournals.org

eISBN: 978-981-14-1096-3

ISBN: 978-981-14-1095-6

**EVALUATION OF
ENVIRONMENTAL
CONTAMINANTS
AND NATURAL
PRODUCTS:**

**A HUMAN HEALTH
PERSPECTIVE**

Editors:

Ashita Sharma

Manish Kumar

Satwinderjeet Kaur

Avinash Kaur Nagpal

Bentham Books

Evaluation of Environmental Contaminants and Natural Products:

A Human Health Perspective

Edited by

Ashita Sharma

*Department of Civil Engineering, Chandigarh University,
Gharuan, Mohali, India*

Manish Kumar

Department of Biology, S.D. College Barnala, Punjab, India

Satwinderjeet Kaur

*Department of Botanical and Environmental Sciences,
Guru Nanak Dev University, Amritsar, Punjab, India*

&

Avinash Kaur Nagpal

*Department of Botanical & Environmental Sciences,
Guru Nanak Dev University, Amritsar, Punjab, India*

CONTENTS

PREFACE	1
FOREWORD	ii
LIST OF CONTRIBUTORS	ix
PART 1: SECTION A ENVIRONMENTAL POLLUTANTS: TOXICITY ASSESSMENT, HEALTH IMPACTS AND REMEDIAL MEASURES	
CHAPTER 1 ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS: SOURCES AND EFFECTS	1
<i>Savita, Vivek Chopra and Anuradha Sharma</i>	
INTRODUCTION	1
TYPES OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	2
Depending upon the Existence of Environmental Contaminants in Nature, there are two	
Types of Contaminants	2
Depending upon their Form in which they Persist in the Environment	2
Depending upon their Natural Disposal	3
Depending upon whether Manmade or Natural	3
Depending upon their Chemical Composition	3
SOURCES OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	4
Fossil Fuels	9
Oil Spills	9
Mining	9
Industries and Industrial Accidents	9
Transport	10
Corrosion of Underground Storage Tanks	10
Intensive Farming and Agrochemicals	10
Road Debris	11
Waste Disposal	11
Nuclear Wastes	11
Discharge of Sewage Sludge	12
Landfill and Illegal Dumping	12
Coal Ash	12
Electronic Waste	13
Ammunitions and Agents of War	13
EFFECTS OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	13
Gaseous Pollutants	13
Persistent Organic Pollutants	15
<i>Dioxin</i>	15
<i>Hazardous Pesticides</i>	15
<i>Heavy Metals</i>	15
Particulate Matter	16
Other Pollutants	17
<i>Photochemical Products</i>	17
<i>Acid Rain</i>	18
Effects of Water and Soil Contaminants	18
Effects of Radioactive Contaminants	19
CONCLUSION	20
CONSENT FOR PUBLICATION	20
CONFLICT OF INTEREST	20
ACKNOWLEDGEMENTS	20

REFERENCES	20
CHAPTER 2 ENVIRONMENTAL POLLUTANTS AND RISK OF CANCER	24
<i>Indranil Chattopadhyay</i>	
INTRODUCTION	24
Role of Endocrine Disruptors in Risk of Cancer Development	25
Role of Tobacco in Risk of Cancer Development	26
Effects of Tobacco on Genes Mutation	28
Molecular Mechanisms Involved in Tobacco Smoking Induced Lung and Pancreatic Adenocarcinoma	29
Role of Environmental Exposure of Asbestos for Cancer Risk	30
Cancer Risk from Outdoor and Indoor Air Pollution	30
Cancer Risk from Arsenic and Chlorine Contaminated Drinking Water	30
Cancer Risk from other Drinking Water Pollutants	31
Molecular Alterations by Environmental Carcinogens	31
Effect of Environmental Carcinogens on TP53 Gene	31
Effect of Environmental Carcinogens on RAS Oncogene	31
Effect of Environmental Carcinogens on Genes Transcription	32
Effect of Environmental Carcinogens on Genes Methylation	33
Alterations of miRNA Signatures by Environmental Carcinogens	36
Carcinogens Induced Alterations in Tumor Microenvironment	38
SUMMARY	39
CONSENT FOR PUBLICATION	40
CONFLICT OF INTEREST	40
ACKNOWLEDGEMENTS	40
REFERENCES	40
CHAPTER 3 TOXICITY OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS: USE OF BATTERY OF STANDARD BIOLOGICAL ASSAYS	47
<i>Tajinder Kaur, Sneh Rajput, Gurpreet Kaur, Renu Bhardwaj and Saroj Arora</i>	
INTRODUCTION	47
Sources of Environmental Pollutants	48
Bioanalytical Tools and Ecological Risk Assessment	50
<i>Plant Based Assays</i>	51
<i>Animal Based Bioassay</i>	52
<i>Bacterial Bioassays</i>	53
Battery of Bioassays	58
SUMMARY	59
CONSENT FOR PUBLICATION	59
CONFLICT OF INTEREST	59
ACKNOWLEDGEMENTS	59
REFERENCES	59
CHAPTER 4 ALLIUM CEPA ROOT CHROMOSOMAL ABERRATION ASSAY: A TOOL TO ASSESS GENOTOXICITY OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	65
<i>Mandeep Kaur, Ashita Sharma, Rajneet Kaur Soodan, Vanita Chahal, Vaneet Kumar, Jatinder Kaur Katnoria and Avnish Kaur Nagpal</i>	
INTRODUCTION	66
Methodology	66
Applications	67
SUMMARY	83
CONSENT FOR PUBLICATION	84

CONFLICT OF INTEREST	84
ACKNOWLEDGEMENTS	84
REFERENCES	84
CHAPTER 5 PESTICIDES: PROBLEMS AND REMEDIAL MEASURES	94
<i>Sonal Yadav and Satyawati Sharma</i>	
INTRODUCTION	94
Pattern of Pesticide Usage	96
Pesticide	97
Classification of Pesticides	97
<i>Organochlorines (Chlorinated Hydrocarbons):</i>	97
<i>Organophosphates (OP)</i>	98
<i>Carbamates</i>	98
<i>Pyrethrins and Pyrethroids</i>	99
<i>Biopesticides (Biorationals)</i>	99
<i>Plant-incorporated protectants (PIPs)</i>	99
Effects of Pesticides	100
<i>Effect on Soil</i>	100
<i>Effect on Soil Fertility</i>	100
<i>Effect on Humans</i>	101
<i>Acute Illness</i>	101
<i>Chronic Illness</i>	101
<i>Effects on Plants</i>	102
<i>Effect on Animals</i>	102
<i>Effect on Birds</i>	103
<i>Effect on Aquatic Life</i>	103
Pesticide Degrading Strategies	103
Microbial Remediation	104
<i>Role of Algae in Biodegradation</i>	104
<i>Role of Fungi in Biodegradation</i>	104
<i>Role of Bacteria in Biodegradation</i>	105
Other Microbial Remediation Techniques	105
<i>Bioaerosparging</i>	105
<i>Biostimulation</i>	105
<i>Bioaugmentation</i>	106
<i>Landfarming</i>	106
<i>Composting</i>	106
<i>Biopiles</i>	107
<i>Phytoremediation</i>	108
<i>Pesticides Uptake by Plant</i>	108
SUMMARY	109
CONSENT FOR PUBLICATION	110
CONFLICT OF INTEREST	110
ACKNOWLEDGEMENTS	110
REFERENCES	110
CHAPTER 6 BIPHENYLS: HEALTH IMPACTS AND TOXICITY EVALUATION	116
<i>Sakshi Sharma, Avnash Kaur Nagpal and Inderpreet Kaur</i>	
INTRODUCTION	117
Physical and Chemical Properties of Biphenyl, PCBs and PBBs	117
Applications of Biphenyls	119

Sources of Biphenyls and Their Distribution in Environment and Living Organisms, and Remediation Techniques	121
Health Implications	123
Techniques for Estimation of Biphenyls in the Environmental and Biological Samples	125
Various Assays and Techniques Used to Assess Toxic Effects of Biphenyls	128
SUMMARY	129
CONSENT FOR PUBLICATION	130
CONFLICT OF INTEREST	130
ACKNOWLEDGEMENTS	130
REFERENCES	130
CHAPTER 7 ACTINOMYCETE ENABLED REMEDIATION STRATEGIES: POTENTIAL TOOL FOR POLLUTANT REMOVAL FROM DIVERSE NICHES	138
<i>Anu Kalia, Sukhjinder Kaur and Madhurama Gangwar</i>	
INTRODUCTION	139
Actinobacteria as a Potential Tool for Pollutant Removal	141
Biology of Actinobacteria	141
Extremophilic Actinobacteria	142
Mechanism of Adaptation in Extreme Conditions	142
Marine Actinobacteria	144
Actinomycete Mediated Transformation of Various Compounds	145
<i>Bioremediation of Hydrocarbon Contaminated Sites</i>	145
<i>Bioremediation of Heavy Metal Contaminated Sites</i>	146
<i>Bioremediation of Xenobiotic Compounds</i>	148
<i>Degradation of xenobiotics by Arthrobacter spp</i>	149
<i>Degradation of xenobiotics by Rhodococcus spp.</i>	149
<i>Degradation of xenobiotics by Streptomyces spp</i>	149
<i>Degradation of xenobiotics by other genera of actinobacteria</i>	150
<i>Bioremediation of other recalcitrants</i>	151
Future Prospects	151
<i>Bioremediation by microorganisms through functional genomics and proteomics</i>	151
<i>Nanobioremediation (NBR): Actinomycetes derived Nanoparticles for Bioremediation of Toxic Pollutants</i>	152
SUMMARY	153
CONSENT FOR PUBLICATION	153
CONFLICT OF INTEREST	153
ACKNOWLEDGEMENTS	153
REFERENCES	154
PART 2: SECTION B NATURAL PRODUCTS: PROTECTIVE BENEFITS AGAINST POLLUTANTS EXPOSURE AND ANTI-CANCER BENEFITS	
CHAPTER 8 ROLE OF PHYTOCONSTITUENTS IN MODULATING XENOBIOTIC METABOLISM	160
<i>Harsimran Kaur, Sandeep Kaur, Satvinderjeet Kaur and Paramjeet Kaur</i>	
INTRODUCTION	161
ENZYMES INVOLVED IN XENOBIOTIC METABOLISM	165
Phase I Biotransformation Enzymes	165
<i>Cytochrome P450 Monooxygenases</i>	165
<i>Flavin containing Monooxygenases</i>	166
<i>Reductases</i>	168
<i>Hydrolases</i>	168

CHAPTER 9

Potential Health Benefits of Nutraceuticals for Human Health

Sandeep Kaur¹, Manish Kumar², Kritika Pandit¹, Ajay Kumar¹ and Satwinderjeet Kaur^{1,*}

¹ Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab, India.

² Department of Biology, S.D. College, Barnala, Punjab-148101, India.

Abstract: Nutraceuticals or functional food plays a key role in curbing the inception and etiology of several degenerative diseases and acts as a medicinal food with least side effects in comparison to other therapeutic agents and thereby successfully implemented in modern drug discovery. Global nutraceutical market was expected to rise by 67 billion US dollars approximately in 2016 which indicated surging demand for functional foods worldwide. The major nutraceuticals market includes supplements/medications, foods and functional beverages that provide mental acuity, energy and immunity of the individuals. This review focuses on the novel strategies that implemented the use of nutraceuticals for preventing and treating the diseases/disorders by avoiding unhealthy food and promoting the consumption of foods that go beyond basic nutrition. In the present review, we demonstrate the role of nutraceuticals in modulating certain physiological and pathophysiological processes which are involved in the development of human acute and chronic diseases.

Keywords: Acquired Immuno Deficiency Syndrome, Chronic Diseases, Chronic Mild Stress, Cancer, Flowers, Fruits, Functional Foods, Human Health, Human Immunodeficiency Virus, High Fat Diet, Medicinal Plants, Multi-Drug Resistant, Natural Sources, Nutraceuticals, Phytoconstituents, Protective Factors, Therapeutic Agents.

INTRODUCTION

The term “Nutraceutical” is a combination of two words ‘nutrition’ and ‘pharmaceutical’ which indicate a strong relationship between the nutrients and their use in therapeutic drugs [1, 2]. The Nutraceuticals industry of India is expected to rise by 2019-2020 at 20% to USD 6.1 billion due to awareness about

* Corresponding author Satwinderjeet Kaur: Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, (Punjab) India; Tel:????????; E-mail: sjkaur2011@gmail.com

CHAPTER 10

Caspases and Phytochemicals: An Important Link in Cancer Chemoprevention

Manish Kumar¹, Sandeep Kaur², Varinder Kaur² and Satwinderjeet Kaur^{2,*}

¹ Department of Biology, S.D. College, Barnala, Punjab-148101, India

² Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab, India

Abstract: The use of natural phytochemicals over other treatment regimens offers a safe and broad-spectrum strategy to overcome the incidence of cancer. Phytochemicals play a pivotal role for the induction of apoptosis in cancerous cells by activation of pro-apoptotic proteins and initiator caspases that in turn cleave and execute the activation of down-stream effector caspases. The caspases belong to the family of proteases that exist as inactive pro-forms or zymogens that on cleavage forms an active enzyme mediating apoptosis. Since cancer cells become insensitive to anti-growth and apoptotic signals, thus these caspases remain inactive in them. Array of phytochemicals belonging to different categories *viz.* phenols, flavonoids, terpenoids, alkaloids, stilbenes *etc.* are reported to trigger the activation of caspases in cancer cells by modulating various cell-death stimulating pathways. In the present review, we highlighted the role of different phytochemicals that execute the cleavage of caspases in cancerous cells by activating pro-apoptotic enzymes and proteins involved in the induction of apoptosis. This will assist to select and identify the molecular mechanisms of some effective phytochemicals targeting caspases in their chemopreventive ability.

Keywords: Alkaloids, Apoptosis, Bcl-2 Family, Cancer, Caspases, Chemoprevention, Cytoplasmic Proteins, Cysteiny Specific Proteases, Effector Caspases, Epigenetic, Extrinsic Pathway, Flavonoids, Initiator Caspases, Intrinsic Pathway, Nuclear Proteins, Phenols, Stilbenes, Terpenoids, Phytoconstituents, Zymogens.

INTRODUCTION

Cancer is a multi-stage patho-physiological condition occurring in response to genetic alteration, immune suppression and malignant transformation and comprises of 3 main phases *viz.* initiation, promotion and progression [1, 2]. It is typified by altered or dys-regulated cellular processes such as proliferation,

* Corresponding author Satwinderjeet Kaur: Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab, India. Tel:????????; Email: sjkaur2011@gmail.com

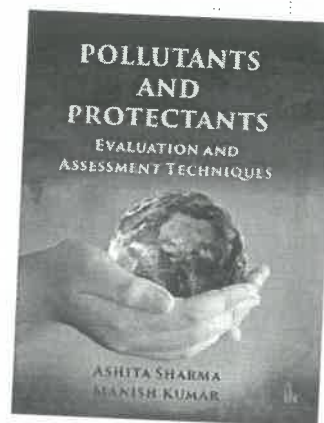
IK International Pvt. Ltd.

New Title

Pollutants and Protectants Evaluation and Assessment Techniques

Ashita Sharma
Associate Professor
Environmental Sciences
Chandigarh University, Mohali

Manish Kumar
Assistant Professor (Botany)
Department of Biology
S.D. College, Barnala

Reference Book

ISBN: 978-93-86768-76-6/ 2019/
Size: 16 × 24 cm / Pages: 254
Rs. TBA

About the Book

Advances in technological developments have led to increase in buildup of pollutants in surrounding environment. Increase in concentration of pollutants due to ill planned anthropogenic activities has created a situation of a serious concern for human race. The present book addresses the issues related to increase in concentration of pollutants in biosphere, protocols to assess the toxicity of pollutants and how it can affect human race. It also summarizes some protective agents present in the form of natural products which can protect us from the harmful effects of these pollutants. The first chapter of the book focuses on carcinogenicity of environmental pollutants. Next four chapters are focused on specific emerging pollutants which have increased in concentration due to anthropogenic activities. These are followed by couple of chapters focusing on the analytical aspects and various techniques and bioassays that can be used to estimate the toxic effects of these pollutants. In the last three chapters of book authors have tried to compile information available regarding the phytochemicals which can have protective effects against the carcinogenic nature of pollutants.

Contents

1. Environmental Pollutants as Carcinogens and Cancer Risk in Humans
2. Heavy Metals and Soil Contamination: Sources, Bioavailability and Effects on Crop Plants
3. Phthalates (Emerging Environmental Pollutants): Sources, Fate and Their Toxicological Consequences in Animals
4. Dioxins and Dioxin-like Compounds (DLCs)
5. Fluoride Toxicity and Its Potential Health Risks
6. Role of Bioassays in Evaluation of Biochemical and DNA Damaging Effects of Synthetic Food Dyes
7. Recent Advances in Analytical Methods for Detection of Pesticides

I.K. International Pvt. Ltd.

4435-36/7, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi – 110 002, INDIA

Tel.: 91-11-43205400

E-mail: info@ikinternational.com Website: www.ikbooks.com

CHAPTER 10

Unravelling the Role of Chemopreventive Agents as Modulators of Carcinogenesis

Sandeep Kaur^{1,2}, Paramjeet Kaur², Varinder Kaur¹, Harsimran Kaur¹, Manish Kumar³, Kritika Pandit¹, Ajay Kumar⁴ and Satwinderjeet Kaur^{1*}

¹Department of Botanical and Environmental Sciences
Guru Nanak Dev University, Amritsar-143 005 India

²P.G. Department of Botany, Khalsa College, Amritsar- 143 002 India

³P.G. Department of Agriculture, Khalsa College, Amritsar- 143 002 India

⁴Department of Biology, S.D. College, Barnala, Punjab-148101, India
Correspondence: sjkaur@rediffmail.com; sjkaur2011@gmail.com

ABSTRACT

Carcinogenesis or tumorigenesis is a multistep process involving dysregulation in the basic cell functioning which is primarily induced by carcinogens owing to the initiation and development of cancer. Environmental exposures, lifestyle choices, infectious agents and inherited mutations are the major causative factors of cancer. Cancer is a major health burden that is diagnosed with 5,85,000 deaths and 1.6 million new cancer cases in the United States in 2014. For the past few decades, there was significant improvement in the treatment of cancer with more effective drugs but identified with unwanted side effects and poor prognosis. However, lack of success with the targeted therapies has led to the adoption of an alternative approach which is safe and avoids the expensive treatment options. Extensive research and advancement in the field of molecular biology has identified the various chemopreventive agents which provide a huge benefit to healthcare providers and thereby halt and prevent the incidence of cancer. Cancer chemoprevention is the use of synthetic, natural and biological agents to reverse, delay, inhibit and prevent the inception and progression of carcinogenesis. Numerous evidences have revealed that the phytochemicals derived from natural products are considered more promising due to their higher efficacy in reducing the risk of acquiring cancer. Cancer chemopreventive agents are further divided into various categories according to their effects on different carcinogenesis stages like the compounds which influence the initiation of cancer are blocking agents and the ones that effect the promotion and progression are suppressing agents. These chemopreventive

216 Pollutants and Protectants: Valuation and Assessment Techniques

agents are mainly of natural origin and thereby assumed to be safer than the prescribed drugs. Phytochemicals derived from fruits and vegetables, including ellagic acid, genistein, diallyl sulfide, allicin, 6-gingerol, S-allyl cysteine, capsaicin, lycopene, curcumin, ursolic acid, anethol, silymarin, and eugenol are referred to as chemopreventive agents. As these agents have been shown to inhibit growth factor of signaling pathways, suppress the proliferation of cancer cells, inhibit NF-kappa B, JAK-STAT and AP-1 activation pathways, induce apoptosis, inhibit cyclooxygenase-2, suppressing the expression of anti-apoptotic proteins, inhibit angiogenesis, therefore scientists are further investigating their potential for unraveling them as chemotherapeutic drugs. In the present chapter, we summarize the crucial role of definitive chemopreventive agents in modulating the different cellular processes and signaling pathways to overcome the incidence of cancer.

Keywords: Carcinogenesis, chemopreventive agents, natural products, carcinogens, cancer.

INTRODUCTION

Cancer is life-threatening malignancy which normally occurs due to the abnormal growth of cells (Davatgaran-Taghipour et al., 2017). With the steady increase in environmental pollution, sedentary mode of life, infectious agents and other risk factors, there is sudden rise in the global cancer incidence worldwide. These causes lead to surgence in the rate of morbidity and mortality related to this single disease (Patterson et al., 2013). This unfortunate rise in the cancer incidence worldwide poses a major problem due to the poor survival rates and treatment options that are quite expensive. Therefore, several diverse approaches have been adopted for the management and treatment of cancer like chemotherapy, radiation and surgically removing the malignant tissues. Since consistent with the old proverb 'Prevention is better than cure', so several approaches have been implemented to prevent the incidence of this dreadful disease but among all, the use of non-toxic chemopreventive agents provides the most effective strategy with least side effects (Sharma, 2012). With the advent of molecular biology in the field of chemoprevention has remarkably increased due to its enormous potential to perturb the process of carcinogenesis. Cancer chemoprevention involves the use of non-toxic micronutrients, dietary supplements and natural compounds for preventing, inhibiting and reversing the initiation and occurrence of malignancy (Tsao et al., 2004; Steward and Brown, 2013). In recent years, there is an exponential

CHAPTER 8

Phytochemicals from Medicinal Plants as Potential Antimutagenic/Antigenotoxic Agents

Manish Kumar^{1,*}, Varinder Kaur², Sandeep Kaur² and Satwinderjeet Kaur²

¹Department of Biology, S.D. College, Barnala, Punjab-148101, India.

²Department of Botanical and Environmental Sciences
Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab, India

*Correspondence: kumaramanish639@gmail.com

ABSTRACT

Plethora of environmental mutagens and genotoxins are prevalent in our environmental surroundings which are posing threat to human health. Entry of these substances in the living cells may lead to the formation of DNA adducts, DNA reactive by-products and production of various reactive species which may cause mutations and defects in the cellular repair systems leading to chemical carcinogenesis. Alternatively, plant-based natural products have shown to exhibit counteracting effects on these mutagens and carcinogens via interfering with their uptake and metabolism. Routinely, varieties of bacterial, plant and animal-based bioassays are being used for assessing the antimutagenic/antigenotoxic effects of phytoconstituents. The most common assays are Ames assay, SOS chromotest, Comet assay, Allium cepa/Vicia faba root chromosomal assay, micronucleus assay, etc. In the present chapter, we have discussed and emphasized the role of diverse assay/test systems which are being employed for evaluation of antimutagenic/antigenotoxic activities.

Keywords: Mutagens, Genotoxins, Bioassays, Medicinal plants, Antimutagenic, Antigenotoxic

INTRODUCTION

Cancer, a clear threat to human health, is a multistep process that occurs as an outcome of various factors such as oxidative stress, mutagenesis, epigenetic and immune deregulation, persistent inflammation, etc. and its hallmarks comprise unregulated metabolic and signaling pathways, genomic instability, anti-apoptosis and unregulated cell proliferation, establishment of neoplastic lesions and

Applications of GIS in Management of Water Resources to Attain Zero Hunger

Ashita Sharma, Manish Kumar and Nitasha Hasteer

Abstract The sustainable development goals as proposed by United Nations give huge importance to ending hunger and attaining food security for all by 2030. According to World Health Organization (WHO), food security can be achieved if everyone has access to sufficient, safe and nutritious food throughout the year. Every one in nine persons is deprived of sufficient and safe food. To meet the growing population demand, United Nations aims to double the productivity in agriculture by 2030. Though, by 2015 there is around 10% reduction in critically hungry population of world, yet, the food security for all is a far-sighted dream. Crunch of land and water resources is posing the biggest threat in meeting this target. Per capita availability of land has been decreased with the increase in population, and the water resources are either unavailable or polluted. For sustainable agriculture, there is a need to identify and map locations having adequate water and land resources. GIS models help in analyzing ground profiles, soil water content, rainfall patterns, and geographical terrain and crop conditions. Thus, GIS technologies can help in developing models for water resource management. Continuous monitoring and assessment of natural water resources can help in capacity building, mapping and/or monitoring of cultivable land. Advances in GIS technologies could be an efficient tool to achieve the “zero hunger” goal. The present chapter covers various developments in GIS for water resource modeling across the globe.

Authors have contributed equally to the chapter.

A. Sharma

Department of Civil Engineering, Chandigarh University, Gharuan, Mohali, Punjab, India
e-mail: ashu.asr.sharma@gmail.com

M. Kumar

Department of Biology, SD College Barnala, Barnala, Punjab, India
e-mail: kumarmanish639@gmail.com

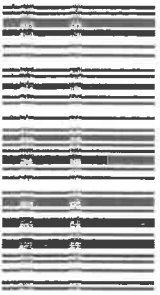
N. Hasteer (✉)

Amity University, Noida, Uttar Pradesh, India
e-mail: nhaster@amity.edu

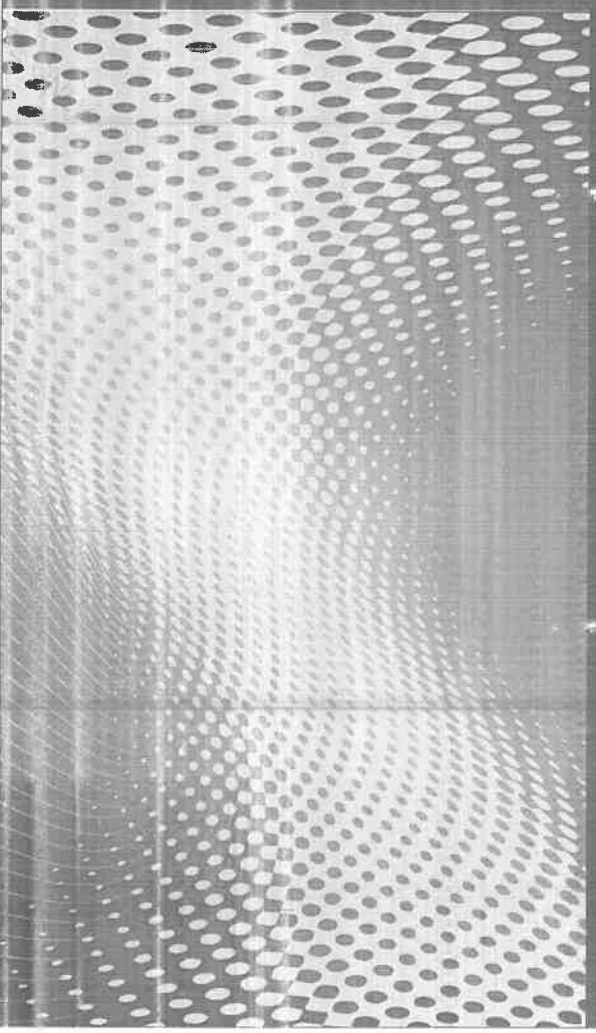
This book deals with the ab-initio full-potential based computation of various crystal properties of ytterbium mononictides (YbX, X=N, P and As) at ambient and high pressure conditions. These materials are crystallize in the rock salt structures at ambient pressure. In the RE compounds, the electrons hybridized between two states, which have nearly equal energy. These properties have been correlated with existence of unfilled f electron shell of RE ions, which therefore interact strongly with the lattice. This book provides extensive investigation on the high pressure structural, Electronic and thermal properties of YbX so as reader gets the basic understanding of the subject and get idea of recent research work done so far in the field of Yb mononictides. Upon the application of certain amount of pressure on the materials they undergo structural change, which is one of the fascinating properties found in these materials. The computed results are capable to explain successfully the crystal properties of YbX. This book would be equally useful to the theoreticians and the experimentalists in the various fields of natural sciences, research, engineering and technology.

Dr. SINGH was born on 31 December 1983 in Siwan, Bihar and did Ph.D in Physics from Jiwaji University, Gwalior in 2014. He received Young Scientist Award of International Union of Crystallography (IUCr). He is also recipient of ITG by CSIR and DST. He has visited DESY (Germany), Boston University (USA), PAL (South Korea).

978-613-9-93900-8

Sanjay Kumar Singh
U. P Verma

Theoretical Study of Physical Properties of YbN, YbP and YbAs Compound

Structural, Electronic, Magnetic and Thermal
Properties of YbN, YbP and YbAs Compounds

 LAMBERT
Academic Publishing

CONTENTS

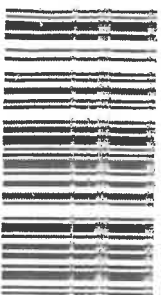
CHAPTER 1 : METHODOLOGY OF COMPUTATION		1-12
1.1	Introduction	2
1.2	Methodology	4
1.2.1	<i>Total energy and equilibrium lattice constant</i>	6
1.2.2	<i>k-point sampling</i>	7
1.2.3	<i>Phase transition</i>	7
1.3	Introduction to 'GIBBS' program	8
1.4	References	11
CHAPTER 2: AB-INITIO STUDIES OF STRUCTURAL, ELECTRONIC, MAGNETIC AND THERMAL PROPERTIES OF YTTERBIUM MONOPnictIDES		13-44
2.1	Introduction	14
2.2	Computational details	16
2.3	Results and discussions	17
2.3.1	<i>Ground state structural properties</i>	17
2.3.2	<i>High pressure structural transformation</i>	19
2.3.3	<i>Electronic properties of YbN, YbP and YbAs compounds</i>	20
2.3.4	<i>Magnetic properties</i>	22
2.3.5	<i>Thermo dynamical properties</i>	23
2.4	Conclusions	26
2.5	References	28
2.6	Tables	30
2.7	Figures	33

High Pressure Properties of Lutetium Monopnictides (LuX, X = N, P, As)

In this book we have systematically investigated and represented the structural, electronic, phase transition, thermal properties of the heaviest lanthanide compounds (LuX, X = N, P, As) viz. lutetium nitride (LuN), lutetium phosphide (LuP) and lutetium arsenide (LuAs) using an ab-initio calculations based on the density functional theory (DFT). In the subsequent section crystal structure, symmetry and space group have been discussed which are related to Lutetium Monopnictides. It is followed by a brief discussion of rare-earth ions. Survey of the literature on the theoretical and experimental work already available on related compounds are done. The relative stabilities of LuX at high pressures in the NaCl (B1), CsCl (B2), zinc blende (B3), and body-centered tetragonal (BCT) structures are analyzed. Lu-monopnictides show a structural transition from B1 to B2 and BCT phase under compression. The computed values of a, B0, B0', E0 and PT are obtained for Lu-compounds are tabulated. Thermal properties such as Gruneisen parameter, thermal expansion coefficient, bulk modulus, specific heat, and entropy have been studied at high temperature and high pressure.

Dr. SANJAY KUMAR SINGH was born in 1983 in Siwan, Bihar, India and did Ph.D in Physics from Jiwaji University, Gwalior in 2014. He received many award i.e Young Scientist Award of International Union of Crystallography (IUCr) . He is also recipient of ITG by CSIR and DST. He has visited DESY (Germany), Boston University (USA), PAL (South Korea).

978-613-8-91392-4

Scholars'
Press

Sanjay Kumar Singh
U. P. VERMA

High Pressure Properties of Lutetium Monopnictides (LuX, X = N, P, As)

Theoretical Study at High Pressure : Phase Transition, Electronic and Thermal Properties of LuN, LuP and LuAs Compounds

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

Scholars' Press

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-613-8-91392-4

Zugl. / Approved by: Title : AB-INITIO STUDIES OF STRUCTURAL, ELECTRONIC AND MAGNETIC PROPERTIES OF (Yb, Lu) MONOPNICTIDES: A FULL-POTENTIAL APPROACH awarded to Dr. Sanjay Kumar Singh by Jiwaji University, Gwalior, Madhya Pradesh in 2014 under guidance of Prof. U. P. Verma.

Copyright © Sanjay Kumar Singh, U. P. VERMA

Copyright © 2019 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

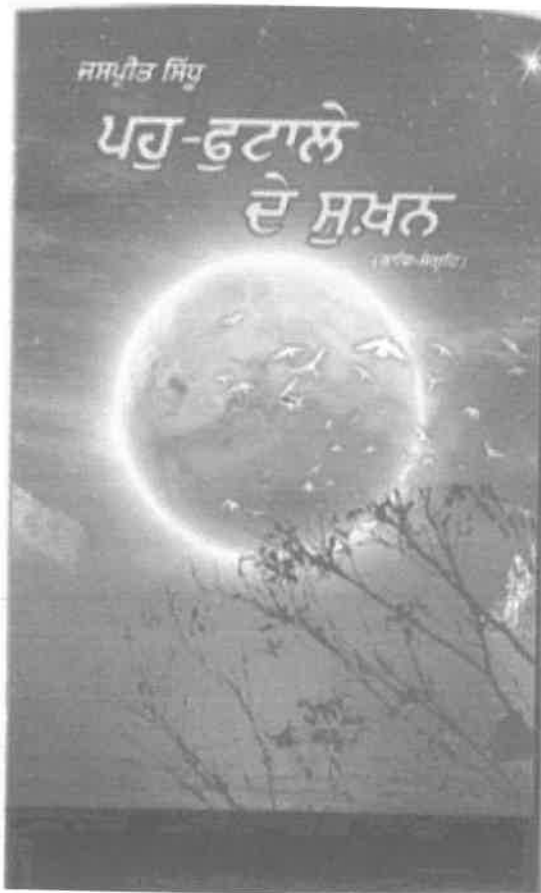
17

CONTENTS

Dedication Page	i
List of abbreviations	ii
Contents	iii
Acknowledgment	v
Preface	vii
CHAPTER 1: INTRODUCTION	1
1.1 Introduction	2
1.2 Properties of solids	3
1.2.1 Structural phase transition	3
1.2.2 Electronic properties	4
1.2.3 Magnetic properties	5
1.2.4 Thermo dynamical properties	7
1.3 Crystal structure	8
1.3.1 Sodium chloride structure	9
1.3.2 Cesium chloride structure	10
1.3.3 Zincblende (ZnS) structure	11
1.3.4 Body-centered tetragonal structure	11
1.4 Symmetry and space group	12
1.5 Role of the rare earth ion	13
1.6 Survey of literature	16
1.7 Aim of the present book	18
References	19
CHAPTER 2: METHODOLOGY OF COMPUTATION	21
2.1 Introduction	22
2.2 Methodology	24
2.2.1 Total energy and equilibrium lattice constant	26
2.2.2 <i>k</i> -point sampling	27
2.2.3 Phase transition	27
2.3 Introduction to 'GIBBS' program	28

References	31
CHAPTER 3: High-Pressure Properties of Lutetium Monopnictides (LuX, X = N, P, As)	33
3.1 Introduction	34
3.2 Computational details	36
3.3 Results and discussion	37
3.3.1 <i>Structural stability analysis</i>	37
3.3.2 <i>Phase transition properties</i>	39
3.3.3 <i>Electronic properties</i>	39
3.3.4 <i>Thermo dynamical properties</i>	42
3.4 Conclusions	44
References	46
Tables	48
Figures	50

FOR AUTHOR USE ONLY

ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਦੇ ਸੁਖਨ (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਸਿੱਧੂ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ : ਚੌਕੀਮਾਨ, ਤਹਿ. ਜਗਰਾਉਂ,

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ-142023

PAHU PHUTALE DE SUKHAN (Rhythm)

Jaspreet Sidhu

VPO. Chaunkiman, Teh. Jagraon

Distt. Ludhiana-142023

E-mail : jaspreetsidhusd@gmail.com

© ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2019

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪਿਆਰਾ ਕਲਨੀ, ਬਰਨਾਲਾ

ਸੰਪਰਕ : 99884-40812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ISBN : 978-93-87931-28-2

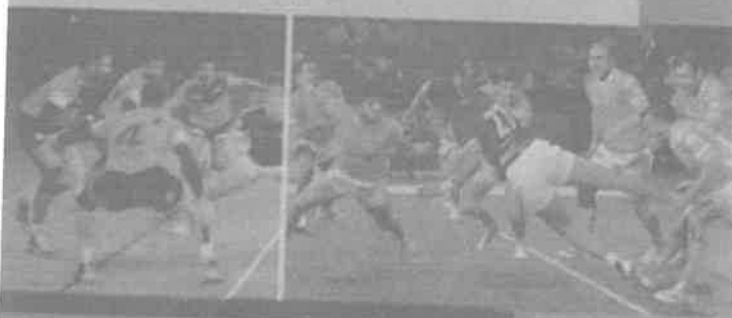
ਛਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਕੀਮਤ : 150/-

© 2019 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

**Construction and
Standardization of
Specific Physical Fitness
and
Skill Test Battery
for University Level
Kabaddi Players**

Dr. Bahadur Singh

BOOKMAN

B-41, Sawan Park
Ashok Vihar, Phase - 3
Delhi - 110052

Branch Office:

BOOKMAN

60/46, Rajat Path, Mansarovar,
Jaipur (Rajasthan), Pincode: 302020

COPYRIGHT NOTICE

All rights are reserved by the author. No part of this book can be reproduced in any form without the prior permission of author/copyright owner.

© Author

Construction And Standardization of Specific Physical Fitness and Skill Test Battery for University Level Kabaddi Players

by

Dr. Bahadur Singh

Price : 120/-

ISBN : 978-93-88669-58-0

Laser Type Setting

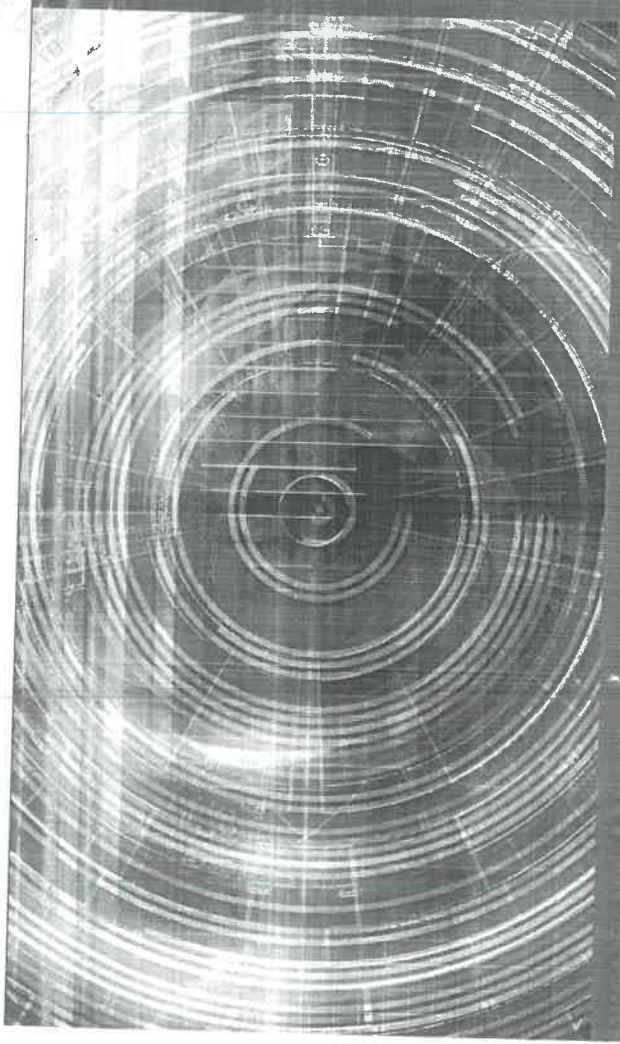
Roshan Dhindsa & Manpreet Singh

Printed in India at

Twentyfirst Century Printing Press, Patiala

	Page Nos.
1. INTRODUCTION & BACKGROUND	1-9
1.1 Statement of the Problem	
1.2 Objectives of the Study	
1.3 Delimitations of the Study	
1.4 Limitations of the Study	
1.5 Definition and Explanation of the Terms	
1.6 Significance of the Study	
2. REVIEW OF RELATED LITERATURE	10-21
3. RESEARCH DESIGN AND METHODOLOGY	22-38
3.1 Selection of Subjects	
3.2 Selection of Variables and Skills	
3.3 Procedure of Test Administration	
3.4 Description of Tests	
3.5 Design of the Study	
3.6 Statistical Techniques Employed	
4. FINDING AND DATA ANALYSIS	39-102
4.1 Analysis of Data	
4.2 Research Findings	
4.3 Discussion of Findings	
5. SUMMARY, CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS	103-110
5.1 Summary	
5.2 Conclusions of the Study	
5.3 Recommendations of the Study	
BIBLIOGRAPHY	111-113
APPENDICES	114-125

This book deals with the ab-initio full-potential based computation of various crystal properties of Neodymium monopnictides (NdX , $X = P, As$ and Sb) at ambient and high pressure conditions. These materials are crystallize in the rock salt structures at ambient pressure. In this book we have systematically investigated and represented the structural, electronic and phase transition properties of the lanthanide compounds so as reader gets the basic understanding of the subject and get idea of research work done in the field of Nd-monopnictides. Upon the application of certain amount of pressure on the materials they undergo structural change, which is one of the fascinating properties found in these materials. The computed values of a , B_0 , B_0' , E_0 and PT are obtained for Nd-compounds are tabulated. The computed results are capable to explain successfully the crystal properties of NdX . This book would be equally useful to the theoreticians and the experimentalists in the various fields of natural sciences, research, engineering and technology.

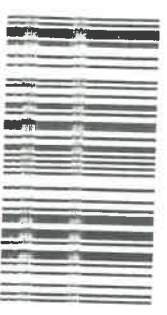
Sanjay Kumar Singh

High Pressure Phase Transition Properties of Neodymium Monopnictides

Structural, Electronic & Phase Transition Properties of NdP, NdAs and NdSb Compounds : A full Potential Approach

Dr. SANJAY KUMAR SINGH currently working as a Assistant Professor (Physics) in S. D. College, Barnala, Punjab and has been published two books in LAP & Scholar Press. He received many award i.e Young Scientist Award of IUCCr. He is also recipient of ITG by CSIR and DST. He has visited DESY (Germany), Boston University U.S.A and PAL, South Korea.

978-620-2-67499-7

20

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-2-67499-7

Copyright © Sanjay Kumar Singh

Copyright © 2020 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

CONTENTS

Dedication Page	
List of abbreviations	i
Contents	ii
Acknowledgment	iii
Preface	v
	vi
CHAPTER 1: INTRODUCTION	
1.1 Introduction	1
1.2 Properties of solids	2
1.2.1 Structural phase transition	3
1.2.2 Electronic properties	3
1.3 Crystal structure	4
1.3.1 Sodium chloride structure	5
1.3.2 Cesium chloride structure	6
1.3.3 Zincblende (ZnS) structure	7
1.3.4 Body-centered tetragonal structure	8
1.4 Symmetry and space group	8
1.5 Role of the rare earth ion	9
1.6 Aim of the present book	10
References	13
	14
CHAPTER 2: METHODOLOGY OF COMPUTATION	
2.1 Introduction	15
2.2 Methodology	16
2.2.1 Total energy and equilibrium lattice constant	18
2.2.2 <i>k</i> -point sampling	19
2.2.3 Phase transition	20
References	21
	22

CHAPTER 3: Phase Transition Properties of NdX (X=P, As) : A Full-Potential Study	23
3.1 Introduction	
3.2 Computational details	24
3.3 Results and discussion	25
3.3.1 Structural stability analysis	25
3.3.2 Phase transition properties	25
3.4 Conclusions	25
References	29
	29
CHAPTER 4: Structural and electronic properties of NdSb : A LSDA+U study	30
4.1 Introduction	
4.2 Computational details	31
4.3 Results and discussion	32
4.3.1 Structural and phase transition properties	33
4.3.2 Electronic properties of NdSb	33
4.4 Conclusions	36
References	38
	39

R.D.

ENTREPRENEURSHIP AND GOVERNANCE

(ENGLISH MEDIUM)

for

**B.COM. (REGULAR) SEMESTER-VI
PBI. UNIVERSITY**

BY

Dr. MANJEET SINGH

M.Com., M. Phil., Ph.D.

H.O.D., P.G. Deptt. of Commerce & Management,
S.G.T.B. Khalsa College,
ANANDPUR SAHIB.

GITANJALI JAIN

M.Com., Advance Diploma in Management, UGC-NET,

Assistant Professor,

S.D. College.

BARNALA.

ANUREET BHALLA

M.Com., NET

Assistant Professor,
Department of Commerce,
Govt. College,
MOHALI.

JAIDEEP SINGH

B.Com., M.B.A., U.G.C (NET),

Department of Commerce,
P.M.N. College,
RAJPURA.

R.D. PUBLICATIONS

N.D. 118, Tanda Road, Jalandhar.

Phone : 0181-2284080, 6280996429

Fax : 0181-2284080

21

Gitanjali

All rights Reserved
*(This book or a part thereof may not be reproduced in any form
without the written permission of the Publisher)*

Neither R.D. Publications nor its authors guarantee the accuracy or completeness of any information published herein, and neither R.D. Publications nor its authors shall be responsible for any errors, omissions, or damages arising out of use of this information.

FIRST EDITION : 2020

(Punjabi Medium is Also Available)

PRICE : ₹ 280/-

ISBN : 978-81-929543-4-9

Published By : Ramandeep for R.D. Publications,
N.D. 118, Tanda Road, Jalandhar.

Composed By : Nisha Handa for Accurate Centre, Jalandhar.

Printed at : Alpha Printing Press, Jalandhar.

Gurpreet

Entrep
developm
globalisati
livelihood
most of th
to withstar
of the co
requireme
Small-
developm
exports.
With tl
B. Com. (
for a corr
present b
Patiala.
We re
"Entreprer
improvem

CONTENTS

1. Entrepreneurship : Scope, Need and Significance	1 – 15
2. An Entrepreneur : Nature, Role and Functions	16 – 37
3. Economic, Social and Psychological Need for Entrepreneurship	38 – 47
4. Emergence of Entrepreneurial Class	48 – 58
5. Financing the Entrepreneurial Business	59 – 77
6. Sources of Finance (Traditional and Modern)	78 – 101
7. Venture Capital	102 – 113
8. Promotion of a Venture	114 – 139
9. Opportunity Analysis	140 – 146
10. External Environment Analysis	147 – 168
11. Entrepreneurial Development Programmes (EDPs)	169 – 194
12. Women Entrepreneurship	195 – 211
13. Business Ethics	212 – 221
14. Corporate Code of Ethics	222 – 235
15. Theories of Business Ethics	236 – 246
16. Principles of Business Ethics and Ethical Organisation	247 – 256
17. Conceptual Framework of Corporate Governance	257 – 275
18. Regulatory Framework of Corporate Governance in India	276 – 290
19. Corporate Social Responsibility	291 – 307
20. Environmental Aspects of CSR	308 – 318
21. CSR Provisions Under Companies Act, 2013	319 – 328

21

ENT

“Think B

1.1 *Entr*

1.2 *Entr*

1.3 *Defi*

1.4 *Cha*

1.5 *Con*

1.6 *Ne*

1.7 *Sco*

1.8 *Sig*

1.9 *Pro*

1.1 ENTREPRENEURSHIP

Entrepreneurship is a new concept in our country. It is a new thought.

Entrepreneurship is a significant part of the business environment.

Entrepreneurship helps in utilizing the resources and opportunities available in the business environment to organize and manage such innovative activities.

Principle of Marketing

B.com. Semester - V Pbi. University

22

R.D. PUBLICATIONS

R.D.

PRINCIPLES OF MARKETING

For

**B.Com.
Semester-V
Pbi.U.**

Gitanjali Jain

*M.Com. UGC-NET
Advanced Diploma in Management
Department of Commerce
S.D. College,
BARNALA.*

Dr. Supreet Kanwal
M.Com., MBA, UGC-NET, Ph.D.
Department of Commerce,
University College,
CHUNNI KALAN.

Kanu Garg
M.Com. (PU), UGC-NET
Department of Commerce
Govt. College,
DERA BASSI.

22

R.D. PUBLICATIONS

N.D. 224, Tanda Road, Jalandhar.
Phone : 8054987577, 9872135556

CONTENTS

1. Marketing : Nature and Scope	1 – 19
2. Marketing Concepts : Traditional and Modern	20 – 36
3. Marketing Mix	37 – 59
4. Marketing Environment	60 – 77
5. Marketing Consumer Behaviour	78 – 98
6. Marketing Segmentation	99 – 117
7. Product Concept and Product Life Cycle Concept	118 – 141
⑧ Product Planning and Development	142 – 166
9. Product Branding, Packaging and Labelling (Including Trade Mark and After Sales Service)	167 – 200
10. Prices	201 – 224
11. Distribution Channels and Physical Distribution	225 – 254
12. Promotion	255 – 296
Paper 2020	297 – 298

22

MARKE

LEARNING C

After reading

Explain t

Understa

Distingu

Underst
seller's

Unders:

Unders

Unders

INTRODUCTI

People were
and there hardly
this rarely exch
neighboring villa
became specializ
others became h
produce of other
scale production
meaning unless
movement of g
requires a num
activities which

Marketing
function which

Evaluating the Correlation between occupational stress and job satisfaction among healthcare employees: A case study of government hospitals in Punjab

Rachhpaul Singh
IK Gujral Punjab Technical
University Kapurthala
rachhpaulamba41@gmail.com

Nishi Bala
LDC, Ludhiana
nishibala2009@rediffmail.com

ABSTRACT

The present study occupational stress and job satisfaction among healthcare professionals in government hospitals in Punjab focuses on the present scenario of healthcare professionals. The study is conducted on a sample of 200 (doctors, staff nurses, pharmacists and laboratory technicians) each. The data collected using questionnaires Occupational stress index and Job satisfaction scale by J.S Spector. The results of this study show that significant positive correlation exists occupational stress sub-scales and job satisfaction dimensions among doctors, staff nurses, pharmacists and medical laboratory technicians. The further research can be done on large sample of healthcare employees. The limitation of the study is sample size due to time constraint. The research is conducted is a effort to know about the real situation of healthcare employees, so the required steps should be taken by the Government to improve the working conditions, pay, promotion, conditions, factors etc.

Keywords

Occupational stress, job satisfaction, healthcare employees, correlation.

1. INTRODUCTION

From the past decades, the stress impacted on the job satisfaction in many dimensions. There is change in the nature of the work in the several sections of industry. In the present arena the modern organisations give much importance to job stress and job satisfaction factors.1 According to the recent studies, there is difference between employees capabilities, resources, needs to mismatch in human. These factors makes stress harmful due to physical and emotional mismatch 2. From the different report researchers the researcher opinion that work factors causes stress among workers 3. These work-related stress factors divided into physical and psychological hazards. Anxiety and work related stress division by physical hazards in the work place. Psychological hazards in the work design, organisation structure and togetherness are negative effects on workplace workers 4. Due to occupational the problems associated with mental and physical behavioural problems in workers as well as job satisfaction organisation commitment 5. Different research indicates that correlations between workplace stress and job satisfaction. Due to high stress in the organisation there is low level of job satisfaction. Job stressors are main reason of low job satisfaction and labour turnover 6. Job satisfaction is a perception of an employee towards his/her job. It is considered as an overall feeling in which attitudes dimensions of employee with his/her job 7. There are sufficient evidence are available that the indicators rising work stress deteriorate the mental and

physical health of the employees 8. Job satisfaction disposition includes two dimensions positive and negative affecting distress, nervousness and repulsive involvement. Positive involvement includes pleasurable involvement and high emerge shows positive affecting 9. Work stress is main factor of job satisfaction. Work stress is motivator, creating and job satisfaction reduces boredom and increases job satisfaction. On negative side of stress leads to anxiety, depression and reduces job satisfaction 10. According to the American institute of stress is main cause of 40percent injuries in workplace and 60 percent problems associated with work in organisation 11. According to the study 1.1 million people loose their jobs due to workplace issues are job stress 12.

2. LITERATURE REVIEW

In his research on different employees of private hospitals find that the influence of emotional labour on job satisfaction. There is significant influence of emotional labour on job satisfaction of the employees in selected hospitals in Punjab. Emotional labour was negatively related with job satisfaction. The dimensions of emotional labour deep activity and emotional consonance are major cause of job satisfaction 13. In his research on 353 physicians in Dubai the determinants of workplace stress among healthcare professionals in stress among physician is associated with socio demographic factors. The stress can be reduced through developing stress management techniques and administrative program at the workplace 14. In his research on 271 nurses operating in Greek hospitals found that the stress factors conflict, heavy workload and lack of job autonomy are negatively with all job satisfaction dimensions. The dimension shortage in information access and feedback is positively related to employee satisfaction with rewards and severity 15. In his research on organisation commitment and job satisfaction among nurses in Serbia on 1337 nurses found that main factors of job satisfaction and organisation and organisation commitment of nurses effect the organisation commitment and job satisfaction of nurses 16. Research factors affecting job and career satisfaction among community pharmacists found that job and career positive sign of influenced by extrinsic factors 17. Job satisfaction among doctors working at teaching hospitals of Bahawalpur 244 doctors shows out of 244 the 60 doctors showed 56 percent doctors dissatisfaction with their level of income 92 percent salary structure 18. Job satisfaction of reforms in a typical hospital in Estonia to know about level of job satisfaction among the staff Estonian hospital planning communication, plans, quality of services are positively correlated with job satisfaction stress levels are negatively correlated with the job satisfaction 19

**Proceedings of 8th International Conference
on
Advancements in
Engineering and Technology
(ICAET-2020)**

March 20 – 21, 2020

[ISBN: 978-81-924893-5-3]

Editors

**Prof. (Dr.) Tanuja Srivastava
Dr. Sushil Kakkar**

Organized by

**Bhai Gurdas Institute of Engineering & Technology
Main Patiala Road, Sangrur-148001 (Punjab), India
www.bgiet.ac.in**

IMPACT OF INFORMATION SYSTEM (IS) ON BUSINESS EFFECTIVENESS

Swaran Singh

SD College, Barnala

INTRODUCTION : FOUNDATION COCEPTS

The question of why we need to study IS and IT has evolved into a moot issue. IS have become as integrated into our daily business activities as accounting, finance, operation management, marketing, human resource mgt, or any other major business function. IS and technology are vital components of successful businesses and org some would say they are business imperatives. They thus constitute an essential field of study in business administration and management, which is why most business majors include a course in IS. Since you probably intend to be a manager, entrepreneur, or business professional, it is just as important to have a basic understanding of IS as it is to understand any other functional area in business. IT, including Internet-based IS, are playing vital and expanding roles in business. IT can help all kinds of business improve the efficiency and effectiveness of their business processes, managerial decision making, and workgroup collaboration, which strengthens their competitive positions in rapidly changing marketplaces. IT and systems are, quite simply, an essential ingredient for business success in today's dynamic global environment.

OBJECTIVES

1. To study the relationship between various components of Information system.
2. To study the impact of Information System among the Information system users.
3. To analyze the impact of Information system on the business process and the organizational performance.

RESEARCH METHODOLOGY

This present study attempts to study the impact of information system (IS) on business effectiveness. The necessary data were collected through secondary data.

WHAT IS AN INFORMATION SYSTEM (IS)

An IS can be any org combination of people, hardware, software, communications networks, data resources, and policies and procedures that stores, retrieves, transforms, and disseminates information in an org people rely on modern IS to communicate with one another using a variety of physical devices, information processing instructions and procedures communications channels, and stored data. A highly interactive system that provides managers and executive flexible access to internal and external information for monitoring operation results and general business conditions. IS designed to facilitate the sharing of knowledge rather than just information.

THE FUNDAMENTAL ROLES OF INFORMATION SYSTEM IN BUSINESS

- Support of business processes and operations.
- Support of decision making by employees and managers.
- Support of strategies for competitive advantage.

THE IMPACT OF INFORMATION SYSTEM ON ORGANISATIONAL PERFORMANCE

A key factor for high returns from IT investment is the effective utilization of information to improve org performance. Some of the possible reasons are given below :

- **SHIFT OF IT APPLICATIONS:** IT applications have shifted from just automation to IT acting as a business enabler and thus becoming more and more a part of org strategy. Automation yields measurable benefit in terms of cost saving and IT cost of automation is not a substantial amount, where as strategic IT investment is possible if there is a strong IT infrastructure foundation all over the org. Justification of ROI from IT expenditure as a part of a strategic move involves assessing and taking a business risk, and the benefits are intangible returns in the form of increased market share, customer loyalty, better mgt. of the distribution chain, job satisfaction, innovation, low employee turnover, etc.
- **HIGH COST OF IT INFRASTRUCTURE :** Out of the total investment made on IS, almost 60% is the cost of system hardware, software, and development cost for the IT infrastructure. These systems provide the infrastructure that enables subsequent computer applications and, as a result may or may not yield any specific benefit in the foreseeable future. The IT infrastructure has to be brought upto a certain optimum level so as to enable an enterprise-wide process.
- **INDIRECT AND INTANGIBLE BENEFITS :** IT help improving performance, productivity, customer satisfaction, and value to the customer. All these benefits are very difficult to quantify and are known as

Emerging Business Ideas-

An Insight into Skills & Innovations

Editor

Dr. Harpreet Singh

© 2020. Gujranwala Guru Nanak Institute of Management & Technology, Civil Lin

All rights reserved 2020. No part of this book may be reproduced or Trans
any means of electronic or mechanical including photocopy, recording or
retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

ISBN No:978-81-944303-2-2

Price: Rs 800/-

The Responsibility for the facts or opinions expressed in the papers are e
Neither the College nor the Publisher is responsible for the same.

Printed in India By

NATIONAL PRESS ASSOCIATES

Admin Office: C-24, Ground Floor, Panchsheel Vihar, Malviya Nagar, New D

Regional Office: #79, Guru Angad Dev Nagar, Flower Enclave, Ludhiana (PB

Branch Office: C-104, Anuroop Soccity, Vartak Nagar, Thane (West) - 40060

Email: info@npajournals.org Website: www.npajournals.org

Prof. Harbreet Singh
Dept. Punjabi

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ: ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

©
Author

Guru Nanak Bani: Chintan te Vihar

Editor by

Dr. Gobind Singh

Principal

Contact: 01651-258401

gmail: ggskcbhagta@gmail.com

Dr. Mandeep Kaur

Punjabi Vibhag

Mob: 94177-39854

gmail: mandeephd@gmail.com

ISBN : 978-93-87276-89-5

Year : 2020

Price : ₹ 400

Published By

Gracious Books

Office : LIG-13 Phase-1 Urban Estate, Patiala.

SCO : 23 Shalimar Plaza Opp. Punjabi University, Patiala.

Ph-91-175-5017642, 91-175-5007643

graciousbooks@yahoo.co.in

www.graciousbooks.in

Printed At: D K Fine Art Press, New Delhi.

25

19

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ: 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ

ਪ੍ਰੋ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਭਾਸ਼' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਭਾਸ਼' ਧਾਤੂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬੋਲਣਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ 'ਜ਼ਬਾਨ' ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ 'ਲਿਸਾਨ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਲਿਸਾਨ ਵੀ ਸਾਡੀ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀ ਜੀਭ ਵੱਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਜੀਭ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ Tongue ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਜੀਭ ਹਨ। ਲਾਤੀਨੀ ਲਿੰਗੂਆ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਜੀਭ ਹੈ। ਲਿੰਗੂਆ ਤੋਂ ਹੀ ਲੈਂਗੂਏਜ਼ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—

ਸੋਸਿਊਰ ਅਨੁਸਾਰ—ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ।”

ਮਾਲਮਬਰਗ ਅਨੁਸਾਰ—ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਸੰਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

ਨੌਮ ਚੌਮਸਕੀ ਅਨੁਸਾਰ—“ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੂਲ ਧਰਮ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਧਾਹਿਤ ਇਕ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਕਲਾ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਲਿਖਤ ਦੋਵਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੁਹਜਮੁਖ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸਾਹਿਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਚੌਰੰਗੀ ਨਾਥ ਆਦਿ ਨੇ ਕਲਮਰੂਪ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦੀ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਪੂਕਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਨਿਹਰੀ ਯੁੱਗ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਕਾਵਿਕ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰਮਿਤ,

* ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਵਿਭਾਗ - ਪੰਜਾਬੀ, ਐਸ.ਡੀ. ਕਾਲਜ, ਬਰਨਾਲਾ।

Manish Kumar
Ashita Sharma
Praveen Kumar *Editors*

Pharmacotherapeutic Botanicals for Cancer Chemoprevention

Editors

Manish Kumar
SD College
Barnala, Punjab, India

Ashita Sharma
Chandigarh University
Mohali, Punjab, India

Praveen Kumar
Technion – Israel Institute of Technology
Technion City, Haifa, Israel

ISBN 978-981-15-5998-3 ISBN 978-981-15-5999-0 (eBook)
<https://doi.org/10.1007/978-981-15-5999-0>

© Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2020

This work is subject to copyright. All rights are reserved by the Publisher, whether the whole or part of the material is concerned, specifically the rights of translation, reprinting, reuse of illustrations, recitation, broadcasting, reproduction on microfilms or in any other physical way, and transmission or information storage and retrieval, electronic adaptation, computer software, or by similar or dissimilar methodology now known or hereafter developed.

The use of general descriptive names, registered names, trademarks, service marks, etc. in this publication does not imply, even in the absence of a specific statement, that such names are exempt from the relevant protective laws and regulations and therefore free for general use.

The publisher, the authors, and the editors are safe to assume that the advice and information in this book are believed to be true and accurate at the date of publication. Neither the publisher nor the authors or the editors give a warranty, expressed or implied, with respect to the material contained herein or for any errors or omissions that may have been made. The publisher remains neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

This Springer imprint is published by the registered company Springer Nature Singapore Pte Ltd.
The registered company address is: 152 Beach Road, #21-01/04 Gateway East, Singapore 189721, Singapore

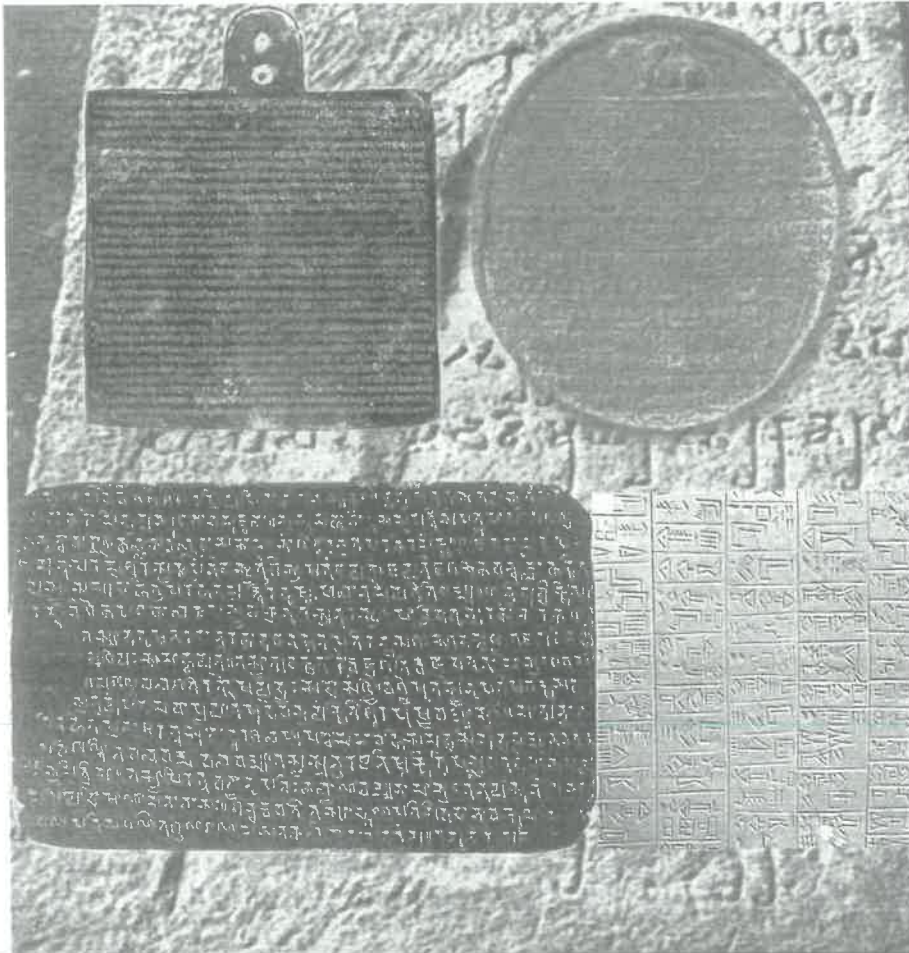
Contents

1	Phytochemicals in Cancer Chemoprevention: A Brief Perspective	1
	Praveen Kumar and Anita Thakur	
2	Role of Phytochemicals in Modulating Signaling Cascades in Cancer Cells	11
	Davinder Singh, Avinash Kumar, Astha Bhatia, Hasandeep Singh, Sahiba Kukreja, Balbir Singh, Saroj Arora, and Rohit Arora	
3	Diverse Cancer Therapeutic Interactions: Complexities in Cancer Management	47
	Prashant Tarale, Pravin Naoghare, Jyoti Tagde, Amit Bafana, and Saravanadevi Sivanesan	
4	Natural Products as Chemosensitizers for Adjunct Therapy in Cancer Management	67
	Suchisnigdha Datta, Priyanka Saha, Subhabrata Dey, and Dona Sinha	
5	Dietary Phytochemicals as Epigenetic Modulators in Cancer Prevention: Emerging Research Trends, Gaps, and Future Perspectives	121
	Ritwija Bhattacharya, Shrinjana Dhar, Aniruddha Mukhopadhyay, and Pritha Bhattacharjee	
6	Modulation of Cancer Cell Metabolism and Microenvironment by Phytochemicals	143
	Amarjeet Shrama, Priyanshi, and Chandni C. Mandal	
7	Role of Nutrigenetics and Nutrigenomics in Cancer Chemoprevention	167
	Indranil Chattopadhyay	
8	Nano-Delivery Carriers for Enhanced Bioavailability of Antitumor Phytochemicals	189
	Anu Kalia and Gagandeep Kaur	

9	Biphasic Effects of Phytochemicals and their Relevance to Cancer Therapeutics	197
	Urvashi Vijayvergia, Shreetama Bandyopadhyaya, and Chandī C. Mandal	
10	Potential Pharmacotherapeutic Phytochemicals from Zingiberaceae for Cancer Prevention	221
	Indrani Manna, Debalina Das, Sejuty Mondal, and Maumita Bandyopadhyay	
11	3 Dimensional Cell Culture Techniques in Cancer Research	283
	K. C. Dhanya and Aditya Menon	
12	Animal Models Systems of Cancer for Preclinical Trials	299
	Sneha Soni, Shreetama Bandyopadhyaya, and Chandī C. Mandal	
13	Cancer Chemoprevention by Natural Plant Products and Their Derivatives: Clinical Trials	325
	Jatinder Kaur Katnoria, Savita, Amritpreet Kaur, Akanksha Bakshi, and Avinash Kaur Nagpal	

LAND GRANTS IN EARLY MEDIEVAL NORTH INDIA

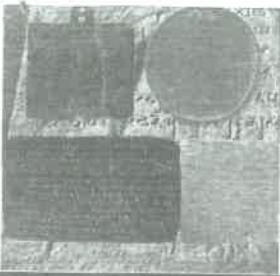
A Socio-Economic Analysis

ATLANTIC

Manjeet Singh

Manjeet Singh

LAND GRANTS IN EARLY MEDIEVAL NORTH INDIA

A Socio-Economic Analysis

Land Grants in Early Medieval North India: A Socio-Economic Analysis is an attempt to make a thorough study to fill in the gaps of the previous studies into land grants where primary sources were less revoked. It discusses the Early Medieval Northern Indian Socio-Economic formation which was marked by a grossly unequal distribution of land rights. It also deals with the historical background of the land grants, which provides an insight into the events that led to Early Medieval North Indian social and economic crises. It throws the light on the peasantry as reflected in the land grant charters of the Early Medieval Northern India. It also throws some fresh light on the economic and social aspects of feudalism.

Dr. Manjeet Singh, M.A., M.Phil., Ph.D., UGC-NET, is an Assistant Professor of History at S.D. College, Barnala, Punjab. His authored books include *Mauryan India as Reflected in Indica of Megasthenes: An Historical Overview*. Presently, he is working on Epigraphical Sources of Early Medieval Northern India.

ATLANTIC

PUBLISHERS & DISTRIBUTORS (P) LTD

www.atlanticbooks.com

ISBN 978-81-269-3232-0

9 788126 932320

₹ 995.00

Handwritten signature or mark.

27

My esteemed teacher Prof. G.C. Chauhan's name for that regard sits on the top of this list. He has constantly inspired my dream of doing research in history. I had longed for this moment when I could express my gratitude to such a worthy and discerning teacher and principled man. He not only inspired me to work hard but also watched my every step as I was more of an amateur when I first started research under him. He is undoubtedly a distinguished scholar of Indian history, who has to his credit more than ten books and some fifty research papers published in peer reviewed journals. It was my privilege that I could accomplish a research work under him. His words are my guiding principle forever.

I am thankful to Prof. Mahesh Sharma, DES-MDRC, Panjab University, Chandigarh, for his indispensable support and guidance. I am thankful to my parents, Sh. Rajbir Singh and Smt. Anita Devi, who always encouraged me to take my academic pursuit to a respectable level in the field of education. I shall not overlook the efforts of my brothers Manoj Kumar and Vineet Keshwa and sisters Rekha Rani, Reena Malik, Kiran Sharma, and Sangeeta Sharma, who boosted my morale every now and then. I feel obliged to thank my friends Manraj Singh, Deepak Chand, Dalvir Singh (Bhangu), Harminder Singh, and Surender Bagaria, who are as good critic as good motivators. I am indebted to Rameshwar Dutt and Morup Dorjay, who stood all along while this work was in progress. At last but not least, I am grateful to Dr. Appu Saharan, Mr. Pawan Sharma, and Dr. Neena Kumari, who would always be happy for providing any kind of help that I sought.

Manjeet Singh

Contents

<i>Preface</i>	v
1. Historical Background of Land Grants.....	1
2. Peasantry as Reflected in Land Grant Charters	39
3. Economic Implications of Land Grants	91
4. Social Dimensions of Land Grants.....	135
5. Copper-Plates Bearing Land Grants.....	186
6. Conclusion.....	242
<i>Bibliography</i>	266

Calculated Values of Jump Factor and Jump Ratios of Lanthanum Compounds in K Shell and L₁, L₂ and L₃ Subshells

K S Kahlon^{1,a}, A S Dhaliwal¹, Baltej Singh Sidhu² and Manoj Kumar Gupta²

¹ Department of Physics, Sant Longowal Institute of Engineering and Technology, Longowal, Sangrur, Punjab-148106, India

² Department of Physics, S.D. College, Barnala-148101(Punjab) India

^a Corresponding author: kskahlon64@gmail.com

Abstract. Absorption jump factors and jump ratios parameters are required in many areas of industries. Lanthanum is utilized in picture industry and for studio lighting and projection. Due to this reason it is important to calculate the absorption jump factor (J) and jump ratios(r) of lanthanum compounds to explore the potential applications of these compounds. The jump factors and jump series have been calculated using mass attenuation coefficient. The theoretical values of mass attenuation coefficient were obtained by using WinXCom, based on the mixture rule. The jump ratios ($r_{1,2,3}$) and jump factors ($J_{1,2,3}$), of Lanthanum compounds have been calculated for the first time. These different compounds have different jump ratios and jump factors for Lanthanum compounds near edges. It is expected that mass attenuation coefficient for Lanthanum compounds will vary near edge. It is found value of jump ratios for K, L₁, L₂, L₃ vary from 1.653 to 5.853, vary from 1.069 to 1.153, vary from 1.2 to 1.351 and vary from 1.316 to 2.814 respectively. It is also seen that value of jump factor for K, L₁, L₂, L₃ vary from 0.395 to 0.829, vary from 0.065 to 0.133, vary from 0.116 to 0.26 and vary from 0.240 to 0.647 respectively. No experimental or theoretical values of these parameters are available in literature for comparison.

Key words: Attenuation coefficient, jump ratio and jump factor.

INTRODUCTION

Absorption jump factors and jump ratios parameters are required in many areas of industries. Lanthanum is utilized in picture industry and for studio lighting and projection. Due to this reason it is important to calculate the absorption jump factor (J) and jump ratios (r) of lanthanum compounds. There are no studies available in the literature related to absorption jump factor and jump ratios of lanthanum compounds. The aim of the present study is to study these jump ratios and jump factors in compounds which have wide applications in industry and will help to analyse atomic model used by Hubbell [1].

Elements commonly utilized as targets in research have x ray peaks are in two groups, one at higher energy called the K-series and a lower energy is known as the L-series and further, the M- and N-series and occur same way for compounds also. The Siegbahn notation is used in X-ray spectrum analysis and to name these peaks. It was introduced by Manne Siegbahn [2] and It has been indicated by D. Coster and R. Kronig [3] that the non-radiative transition L₁ → L₃ plays important role in explaining certain characteristics of X-ray spectra. In this case, L₁ and L₃ subshell play important role when the vacancy is filled by an electron from the upper subshell of the same shell. It is known that the primary vacancy subshell is created not lower than L₁ subshell since the K-shell does not have subshells. The primary vacancy could be filled with an electron from the L₃ subshell if vacancy is created in K shell.

28

Investigation of Gamma Ray and Fast Neutron Shielding Ability of Some Waste Glasses for Nuclear Waste Storage Facilities

Baltej Singh Sidhu^{1,a)}, A. S. Dhaliwal² and K. S. Kahlon²

¹Department of Physics, S.D. College, Barnala-148101(Punjab), India

²Department of Physics, Sant Longowal Institute of Engineering & Technology,
Deemed University, Longowal -148106 (Punjab), India

^{a)}Corresponding Author: baltejsidhu1981@gmail.com

Abstract. In present communication, gamma and neutron shielding ability of CRT panel (CRT-P), CRT funnel (CRT-F), LCD, and commercial borosilicate (BS) waste glasses has been studied in terms of energy exposure build up factors and fast neutron removal cross-section. The energy exposure build up factors of aforesaid waste glasses for the energy range of 0.015 MeV to 15 MeV and for penetration depth upto 40 mfp have been calculated directly using simple Log Interpolation Method without using multistep G.P. fitting method. On the basis of obtained results, it has been reported that these waste glasses possess satisfactory shielding characteristics and can be used as aggregate for making high density concrete storage facilities for safe disposal of nuclear waste.

Keywords: Waste glasses, Exposure Build up factor, Fast neutron removal cross-section, Safe nuclear waste storage facilities

INTRODUCTION

Nuclear waste material is usually divided into two categories i.e High level and low level nuclear waste. Deep seated storage facilities are required for high level nuclear waste disposal, whereas, low level waste can be stored in surface storage sites. Nuclear radiations in the form of gamma rays, neutron flux and fission fragments are being continuously emitted from nuclear waste disposal sites due to inappropriate storage facilities in the vicinity of nuclear power plant. Since these radiations contain both gamma rays and neutron, therefore, nuclear waste disposal facilities should preferably be constructed with an appropriate material which can simultaneously absorb both gamma-ray and neutrons.

Waste glass can be found in many forms like CRT glass obtained from dismantled old TV sets and Computer monitor, LCD glass from dismantled flat screen plasma/LCD/LED display TV and mobile phone panels, commercial glass like borosilicate glass from broken chemical apparatus, pharmaceutical, etc. Disposal of such waste glasses in landfills increases sharply during the past decade due to advances in technology. Glass being amorphous and contains significant quantity of silicon, is therefore pozzolanic in nature and even possesses cementitious properties in powder form. Moreover, LCD and CRT panel glass contain lead oxide (0- 4 %) and relatively high lead oxide content (25-30%) is found in funnel glass, therefore, these waste glasses can be used as heavyweight aggregate for making thick wall concrete boxes for safe disposal of low level nuclear waste. Moreover, utilization of waste glasses as cementitious materials offers a better environmental and economical alternative other than disposal.

In practical shielding design calculation, the contribution of reduced energy scattered radiation in addition to uncollided photons reaching the point of interest (e.g human body) is often ignored which may results in significant error in calculating exact thickness required to absorb particular energy radiation. The most important correction factor which is used to adjust the result for the uncollided photon to include the contribution from scattered and subsidiary radiation is build up factor. It is defined as the ratio of detector response to the radiation at point of interest to detector response to the uncollided radiation at same point [1]. Hence, material with low value of build up

ਰਹੱਸ ਤੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕਵਿਤਾ

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰੀਨ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਬੌਧਿਕ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਖੇਤਰੀ ਝੁਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਸੋਚ ਲੈ ਕੇ ਮਾਨਵ ਕੇਂਦਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਾਨਵ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਦੌਰ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਝੁਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਅਧੀਨ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਧਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੋਈ ਅੱਜ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਛੰਦ-ਬੰਧ ਕਵਿਤਾ ਦਾ, ਹਰ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਔਜ਼ਾਰ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੀਆਂ ਕਰਵਟਾਂ ਲਈਆਂ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਪਹਿਚਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਾਖ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਨੇ ਲਗਭਗ ਹਰੇਕ ਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਿੰਦਰਪਾਲ ਭੱਠਲ, ਪ੍ਰੋ. ਰਵਿੰਦਰ ਭੱਠਲ, ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ, ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ, ਜਗਰਾਜ ਧੌਲਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ 'ਚੋਂ ਉਪਜੇ ਧਨੌਲਾ (ਬਰਨਾਲਾ) ਦੇ ਕਵੀ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੌਂ ਵੀ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਲਮ ਦੀ ਨੋਕ

KALAM DI NOK (Collection of Poetry)

by

Nirmal Singh Kahlon

VPO : Dhanaula Mandi, Distt. Barnala-148105

Residence : Kothe Patti Bangehar

+91-758-917-5819

© Writer

First Edition : 2021

Publisher

Taalif Parkashan

Aggarsain Chowk, Barnala (Punjab)

+91-998-844-0812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ISBN : 978-81-952000-4-7

Printed & Bound

Shiv Shakti Printer, Delhi

Price : 170/-

© 2021 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ਨੌਵਾਂ:
 'ਵੈਰਾਗ' ਮੂਲ ਸੁਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ

ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਮੌਰ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸ਼ੋਭਨ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਕੀਰਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਰਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੋਝਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਖੇਖੋਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਠੀ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਠੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਗਏ 57 ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕਿਪਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਹੀ ਭਰਨ-ਭਰਨ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਨਤਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੀਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁੱਚਿਤ ਸਮਝਿਆ, ਨਾ ਕਿ ਸੀਖ ਭੁਕਾਉਣਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗੁਰੂਨ ਸ਼ਾਲਿਦ (Haroon Khalid) ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

For Him and even for Guru Nanak Dev ji, the religious question was about the extent of one's faith, beyond the externalities associated with religion. They emphasized love, charity, brotherhood and peace over and beyond mere tokens."

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਧਾਰਨਾ ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਸੇ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਰਨ ਅਤੇ

ਭਾਰਜਾਂ ਸਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੰਠਿਤ ਸਲੋਕ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸੁਰ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ 'ਵੈਰਾਗ' ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਬਵਾਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਵ ਮੰਤਵ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਉਦਾਸੀ ਵੱਲ ਖੱਟਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ, ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਵੈਰਾਗ' ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਹੈ, ਇਹ 'ਵੈਰਾਗ' ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁਮਣ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

"ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੇਖੋਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ, ਲਾਲਚਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।"

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਭਾਗੀਬਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਜਿਹੋ ਬਿਖਿਆ ਸਗਲੀ ਤਜੀ ਲੀਓ ਭੇਖ ਬੈਰਾਗ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨੁ ਰੇ ਮਨਾ ਤਿਹ ਨਰ ਮਾਥੈ ਭਾਗੁ ॥

(ਸਲੋਕ, 17)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਤਵ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਪਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ। ਮਾਯਾਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਠਿਆ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। 'ਮਾਇਆ' ਸੰਬੰਧੀ ਮਹੱਲੇ ਨੌਵੇਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਵੀ ਮਾਇਆ ਕਾਰਨਿ ਪਾਵਹੀ ਮੁਰਖ ਲੋਗ ਅਜਾਨ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਨ ॥

(ਸਲੋਕ, 28)

ਮਨ ਮਾਇਆ ਮੇ ਰਮਿ ਗਹਿਓ ਨਿਕਸਤ ਨਾਹਿਨ ਮੀਤ ॥
 ਨਾਨਕ ਮੁਰਤਿ ਚਿਤੁ ਜਿਉ ਛਾਡਿਤ ਨਾਹਿਨ ਭੀਤ ॥

(ਸਲੋਕ, 37)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

(ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖ)

ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਨੀਲਮ ਸ਼ਰਮਾ

ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਡਾ. ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ

ਪਰਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਜਲੰਧਰ

3)

Editor.

Dr. Neelam Sharma

Principal

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 98144-72782

Dr. Jaswinder Kaur

Assistant Professor

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 92164-35617

Dr. Jasvir Kaur

Assistant Professor

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 89686-26836

●
ISBN : 978-93-83716-46-3

© Author

2021

Price Rs. 200/-

Parwaz Parkashan

Vill. Dharampur, P.O. Khambra

Distt. Jalandhar-144026, Punjab. Ph. 94170-64350

e-mail: parwazparkashan@gmail.com

Web: www.parwazparkashan.com

ਪਰਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

Printed at: White Cross Printers, Jal.

All rights reserved

31

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of sale or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent, except in the form of a separate cover other than that in which it is published. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

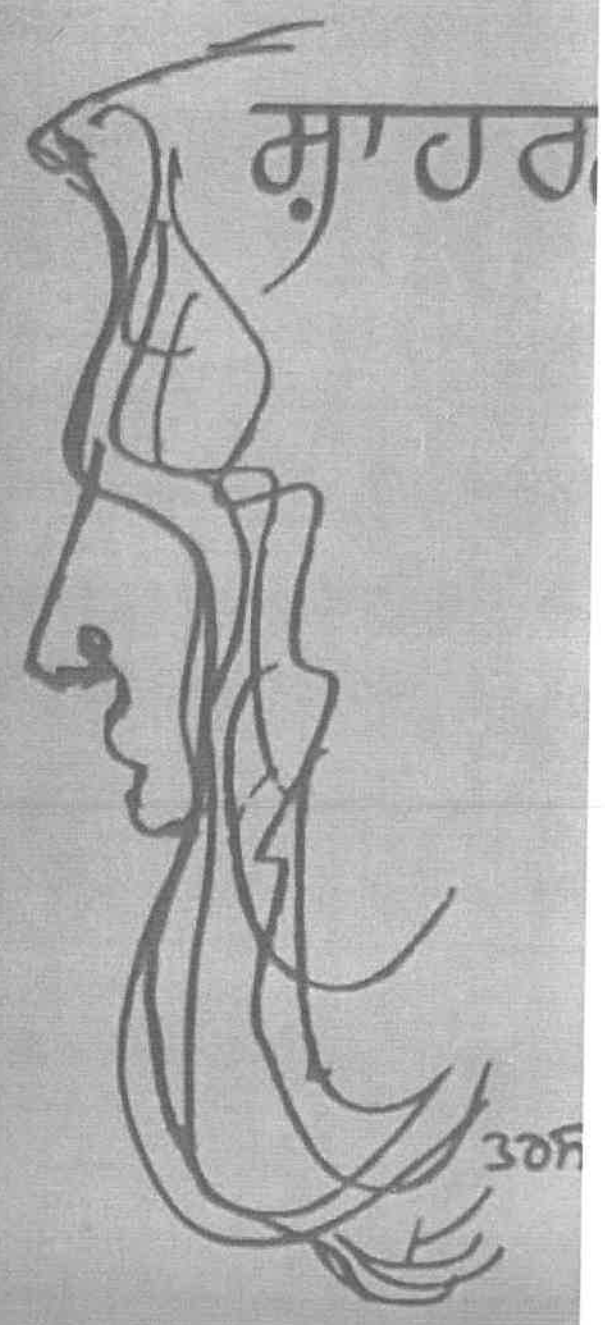
ਇੱਥੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ 'ਚ,
 ਤਾਂ ਖੁਲੀ ਐ
 ਦੀ ਹਵਾ ਕੁ ਵੀ...
 ਰਾ ਦੋਸ਼ ਪੱਤਝੜ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ...!!!

LIF
 ASHAN
 844-0812

ਸ਼ਾਹਰ

ਸ਼ਾਹਰ

Dr. Tarspal Kaur
Gobind Colony, Barnala
Mob. : +91-981-556-1993

ਸ਼ਾਹਰਗ (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

by

ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਸਰਵਰਕ : ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

© Writer

First Edition : 2021

ISBN : 978-93-91298-10-4

Publisher

Taalif Parkasha

Aggarsain Chowk, Barnala (Punjab)

+91-998-844-0812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

Printed & Bound

D.K. Fine Art Press Pvt. Ltd., New Delhi

Price - 200/-

32

© 2021 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਸ਼ਾਹਰਾ

(ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਗੁਰਮਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸਰਨਾਲਾ

ਕਰਨਾੜੇ ਦੀ ਕਿਰਦੀ ਕਵੀ :

ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ

੦ ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਭਾ. ੧)

ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਬਰਨਾਲਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਧਾਰਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ-ਯੁਗਰਥ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਦੀ ਲਘਾਇਕ ਹੈ। 'ਬਰਨਾਲਾ ਸਕੂਲ ਆਫ ਪੌਇਟਰੀ' ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕਮਝੀ ਪਰਿਪੱਖ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਧਾਰਾ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਰਹੂਮ ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦਾ ਵੀ ਨਾਮ ਉਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬਰਨਾਲਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਲੇਖਣੀ ਪੱਖੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਲ 1943 ਵਿਚ ਖੱਤੀ (ਸ਼ਹਰ) ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦਾ ਬੰਝਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਭੋਗੀਪੁਰ ਨੇੜੇ ਮਲੋਦ ਸੀ। ਉਹ ਮਹਿਜ਼ ਹਾਲੇ ਦਸ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਆ ਗਈ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਇੱਕ ਮਕਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਦਰੀ ਸੂਰੂ ਕਰ ਲਈ। ਪ੍ਰ. ਰਾਹੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧ

ਬਦ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦਾ ਬੀਵਾਹ ਸਿਪਤਰ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਰਨਾਲੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਟਲਰ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਬਾ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵਾਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਨਿਰਫ ਹਾਲ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਜ਼ਾਲਾ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਬਹਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਫੁੱਲ 39 ਰੁਪਏ, ਪੁਤੀ ਪੈਂਟ 13 ਰੁਪਏ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਦਾ ਸੀ ਕਿ "ਉਹ ਤੇਰਾ ਰੁਪਯਾ ਜਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇਰਾ ਰੁਪਏ ਆਪ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰਾ ਰੁਪਏ ਜਾਗ੍ਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਵੱਚਤ 'ਚ ਉਹਨੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਟਲਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚੰਡ ਸਮਾਰ ਟੇਲਰਜਾਂ ਨਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਰਿਮ ਹੈ। ਪ੍ਰ. ਰਾਹੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਵਾਮਾਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਪੁਰਕ ਵਧਾਏ ਨਾਯ ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦੀ ਬਰਨਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਪੁਸ਼ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਸਾਲ ੧੯੫੯ ਅਤੇ ੧੯੬੦ ਤੱਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ੨੩। ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਆਧਾਰ ਕਿਰਾ ਦਾ ਮਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦੀ-ਯੁਗਰਥ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕੀਮਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪਰਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਮਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ-ਚਿੰਤਨੀ ਸਾਹਿਤ-ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸਾਇਰ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਲੋਕਮਝੀ ਦੇ ਦੁਖੜੇ, ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਇਛਾਵਾਂ-ਅੰਕਾਇਆਵਾਂ ਨੂੰ ਥੱਲ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੁਮੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕ ਕਵੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ 1953-54 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ 'ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ 1954 ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਗਲੇ ਨਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਗਤਾਰ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਨਾ ਲੈ ਦਿਆਂ 1959 ਵਿਚ 'ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਬਰਨਾਲਾ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਇਸ ਸਭਾ ਦਾ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਭਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰੀਤਭਾ ਵੀ ਨਿੱਖਰ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ-ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਰੁਖਸਤ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਹਾਲ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

“ਪੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਸਭੇ ਰਾਹੀਂ ਇੱਤੇ ਖਰ ਵਿਛਾ ਸਿੱਥੇ ਪੁੱਜਣਾ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਸਾਇਰ, ਮਹਿਕ, ਹਵਾ।”

ਕੈਂਥ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੁੱਠ ਸੁਰਮਕ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ 'ਪੁਸ਼' ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੁੱਚ ਦੀ ਖਲਿੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰਿਪੂਰਾ ਨੂੰ ਸਝਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਾਇਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੀੜ-ਬਧ ਦੀ ਸੁਚੱਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਬੰਬਾ ਨੂੰ ਵਿਨਾਸਕਾਰੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਰਤਾਰੀ ਦਾ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤਹਿਤ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੀਸਰੀ ਐਥ' 1969 ਛਪਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਦੂਸਰੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਬਲਦਾ ਹੈ' 1974 ਵਿਚ ਛਪੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੀਸਰੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਸ਼ਨਗੀ ਰੰਗ' 1988 ਵਿਚ ਛਪੀ। ਉਹ ਹੁਣਮ ਦੀ ਐਥਾ-ਐਥ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ : ਕਾਵਿ ਚਿੰਤਨ (ਆਲੋਚਨਾ)

ਸੰਪਾਦਕ : ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ (ਡਾ.)

ਸਾਹਿਤ ਮਾਰਗ, ਨੇੜੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿਨੇਮਾ, ਬਰਨਾਲਾ-148101

ਸੰਪਰਕ : 79737-06245

Kartar Kainth : Kaav Chintan (Criticism)

Editor

Joginder Singh Nirala (Dr.)

Sahit Marg, Near Old Cinema, Barnala-148101

© ਸੰਪਾਦਕ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2022

ISBN : 978-93-91298-38-8

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਤਾਲਿਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਅਗਰਸੈਨ ਚੌਕ, ਬਰਨਾਲਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਸੰਪਰਕ : 99884-40812

E-mail : taalifparkashan@gmail.com

ਫਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਕੀਮਤ : 200/-

© 2022 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਰਕਰਾ

○ ਹਰਫੇ - ਔਵਲ / ○ ਸੋਰਿਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ (ਡਾ.)	7
1. ਕੈਂਥ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਚਨ / ○ ਆਮਰ ਕੋਮਲ (ਡਾ.)	11
2. ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਟਟੋਲਦਾ ਕਵੀ ਕੈਂਥ / ○ ਸਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਗਤਾਰ	25
3. ਲਾਲ ਤਾਰੇ ਦੀ ਪਾਈ ਬਾਤ... / ○ ਤੇਜਵੰਤ ਮਾਨ (ਡਾ.)	29
4. ਲੋਕ ਦਰਦ ਦਾ ਹਿਤੈਸੀ : ਕੈਂਥ / ○ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਬਰਨਾਲਾ	37
5. ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਕਵੀ - ਕੈਂਥ / ○ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤਿਲਕ	41
6. ਕਿਰਤੀ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਕ : ਕੈਂਥ / ○ ਸੰਧੂ ਵਰਿਆਣਵੀ (ਪ੍ਰੋ.)	47
7. 'ਢਾਈ ਅੱਖਰ' ਵਿਚੋਂ ਉਘੜਦੀ... / ○ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਧੋਰ (ਡਾ.)	55
8. ਕੈਂਥ ਦੀ ਕਾਵਿ ਚੇਤਨਾ... / ○ ਨਿਰੰਜਣ ਬੋਹਾ	60
9. ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੁਰ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਕੈਂਥ / ○ ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	69
10. ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਹੋਕਾ... / ○ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਲੂਰ (ਡਾ.)	73
11. ਲਤਾੜੇ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਸਮਾਜ... / ○ ਤੇਜਿੰਦਰ ਚੰਡਿਹੋਕ	76
12. ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦੀ ਕਵਿਤਾ... / ○ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਡਾ.)	79
13. ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਚੇਤਨਾ / ○ ਹਰਿਭਗਵਾਨ (ਡਾ.)	88
14. ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਵਿਵੇਕ / ○ ਅਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕਾਕੜਾ	99
15. ਬਰਨਾਲੇ ਦਾ ਕਿਰਤੀ ਕਵੀ : ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ / ○ ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਡਾ.)	108
16. 'ਢਾਈ ਕਦਮ' ਦਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣਦਿਆਂ / ○ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	113
17. ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ : ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ / ○ ਅੰਕੁਰ ਕੈਂਥ	122
18. ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰੋ / ○ ਡਾ. ਸੰਕੇਤ ਕੌਰ	123

ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਦੋ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

○ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਨਾਮ ਕੈਂਥ / ○ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ (ਮਰਹੂਮ)	124
○ ਕੈਂਥ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ / ○ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤਿਲਕ	128

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ

○ ਮਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸਰ ਨਾ ਜਾਈਏ / ○ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ (ਮਰਹੂਮ)	131
○ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ / ○ ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ (ਮਰਹੂਮ)	138

ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ਨੇਵਾਂ:
 ਵੈਰਾਗਾਂ ਮੁਲ ਸੁਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ

ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਮੱਧ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣਿਤ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਖੁਲਾ ਫਿਰਾਕਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਠਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਯਤਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਾਣਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਾਣਾਂ ਹੀ, ਉੱਥੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਖੇਸ਼ਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਤਪਸੀਆ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਸ਼ਹਿਜ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸਿਨਾ ਪੁਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਗਏ 57 ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਕਾਠਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੰਢੀਰ ਅਤੇ ਸਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਹੀ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ, ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੰਦੇਸ਼, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਡੇਰਿਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲੀਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਮਾਸਿਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗੋਬਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ, ਨਾ ਕਿ ਸੀਮ ਝੁਕਾਉਣਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਾਰੂਨ ਖਾਲਿਦ Haroon Khalid, ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

For Him and even for Guru Nanak Dev Ji, the religious question was about the extent of one's faith, beyond the externals associated with religion. They emphasized love, charity, brotherhood and peace over and beyond mere tokens."

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਧਾਰਨਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਸੇ ਲੀਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ

ਕਾਵਿ ਸਾਂਗਾਂ ਅੰਗ ਤਰਦ ਹਨ। ਜ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰੀਬੇ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ਸੁਰ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਵੈਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਗੋਬਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਿਦਬੀ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਥੇ ਕੇਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਪੁੱਤੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗਿਰਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਦਰੀ ਧੁਰਾ ਵੈਰਾਗਾਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵੈਰਾਗਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਉਦਾਸੀ ਵੱਲ ਖੱਕਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ, ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਸੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਧਾਰਾ ਸੁਣਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੈਰਾਗਾਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਨੇ ਇਹ ਵੈਰਾਗਾਂ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਰਦਤਾ ਜਿਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪੁਠਾਠਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵੀ ਅਤੇ ਸਹਿਰਦਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਖਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਸਹੀਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੇਸ਼ਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ, ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਰਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਭਗਸ਼ਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਸਿਹਿ ਬਿਖਿਆ ਜਗਲੀ ਤਜੀ ਲੀਓ ਭੇਖ ਵੈਰਾਗ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਰੁ ਰੇ ਮਨਾ ਤਿਹ ਨਰ ਮਾਥੈ ਭਾਗੁ॥ (ਸਲੋਕ, 17)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ। ਮਾਯਾਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆਰਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਾਇਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇ ਦੋ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਵੀ ਪਰਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਮਾਇਆ ਕਾਰੀਨ ਪਵਹੀ ਮੁਰਖ ਲੋਗ ਅਜਾਨ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਨ॥ (ਸਲੋਕ, 28)

ਮਨ ਮਾਇਆ ਜੈ ਗੰਮ ਗਰਿਓ ਨਿਕਸਤ ਨਾਰਿਨ ਮੀਤ॥
 ਨਾਨਕ ਸੁਗੰਤ ਚਿਤ੍ਰ ਜਿਉ ਫਾਡਿਤ ਨਾਹਿਨ ਭੀਤਿ॥ (ਸਲੋਕ, 37)

Sri Guru Teg Behadur Ji

Editor.

Dr. Neelam Sharma

Principal

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 98144-72782

Dr. Jaswinder Kaur

Assistant Professor

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 92164-35617

Dr. Jasvir Kaur

Assistant Professor

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,
BARNALA-148101, Mob. 89686-26836

●
ISBN : 978-93-83716-46-3

© Author

2021

Price Rs. 200/-

Parwaz Parkashan

Vill. Dharampur, P.O. Khambra

Distt. Jalandhar-144026, Punjab. Ph. 94170-64350

e-mail: parwazparkashan@gmail.com

Web: www.parwazparkashan.com

परवज़ पब्लिशर्स

Printed at: White Cross Printers, Jal.

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above. No part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

16. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਪ੍ਰੋ. ਅਰਚਨਾ	111
17. ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ਨੌਵਾਂ 'ਵੀਰਾਗ' ਮੂਲ ਸੂਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਡਾ. ਭਰਸ਼ਪਾਲ ਕੌਰ	118
18. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਦਗਟਾ	125
19. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ - ਜੀਵਨ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	130
20. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ	137
21. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਰਿਪੀ ਕੌਰ	141
21. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ) ਸੁਮਨਜੀਤ ਕੌਰ	145
22. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ-ਪੰਛੀ ਝਾਤ ਕੋਮਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਭੁੱਲਰ	149
23. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	155
24. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ	163
25. REFLECTION ON THE LIFE OF SHRI GURU TEG BAHADUR SAHIB JI Deepika Makhija	168
26. RELEVANCE OF SHRIGURU TEG BAHADUR JI'S TEACHINGS IN MODERN ERA. Manisha Rani	177
27. Guru Teg Bahadur Ji as Srisht-di-Chadar (Protector of humanity) Adv. Bharat Bhushan Menon	184
28. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਵਾਣੀ-ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਆਧਿਆਤਮਿਕ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਚਿੰਤਨ ਡਾ. ਸੁਸ਼ੀਲ ਬਾਲਾ	188
29. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਵਾਣੀ ਕਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਸੁਨੀਤਾ ਰਾਜੀ	198

Research Paper / Chapter
Published in Book

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲਾ ਨਾਰੀਵਾਦ

- ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇ ਡੂੰਘੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਚਿੰਤਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸਥਿਤੀ, ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਅਧਾਰਿਤ ਅਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀਆਂ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਖੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਅਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬਿਖਰ ਗਿਆ। ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦਗੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਔਰਤ ਇੰਜ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਆਸਾਵੇਪਣ ਨੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤੁਸਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਬ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਪੱਛਮ ਦੀ ਜਾਂ ਫ਼ੇਰ ਅਰਬ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮਿਕ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਔਰਤ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਔਰਤ ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਾਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਚਿੰਤਨ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ, ਤੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

Simone de Beauvoir ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੱਖ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ: ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੱਤਰੀ-ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਦ ਨੇ ਸਾਰੇ ਨਿੱਗਰ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਏ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਨਿਯਮਾਂਵਲੀਆਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ

ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਚਿੰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਤੱਤ-ਸ਼ਾਸਤਰ (Ontology) ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ (Moral) ਆਡੰਬਰ ਲਈ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ।¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਝਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਅਪਣੀ ਬਣਦੀ ਗੁੰਮਗਾ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਗੁਪ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੁੱਛ-ਨਿਮਨ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਯੁੱਗ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਚਿੰਤਨ ਬਾਰੇ ਵੀ। ਅਸੀਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਸ਼ਾਇਰਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਨਾਰੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰੂ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੀ ਸੀ? ਅਸਲ ਸਵਾਲ ਇਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਫ਼ੇਰ Simone ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ The Second Sex ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ:

ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਧਨਾਤਮਕ (Positive) ਅਤੇ ਰਿਣਾਤਮਕ (Negative) ਧਰੁਵਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਮਰਦ' ਨੂੰ ਨਿਰਪੇਖ ਸਮਝਦਿਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਝਦਿਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਨਿਰਪੇਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁੱਲੰਗ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ, ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੀਗੰਠਤ ਸਮਾਜਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਔਰਤ ਪਤੀ ਗਲਤ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਾਰੀਵਾਦ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਜੋਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਇੱਕ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਪਿੱਤਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਰੀਆਂ ਗੀਤਾਂ, ਰੁਚੀਆਂ, ਮੁੱਲਾਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂ ਹੀ ਹੋਂਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿੰਗ-ਵੱਖਰਤਾ ਤੇ ਲਿੰਗ-ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ

35

Nariwad : vibhan Parpekh

Editor.

Neelam Sharma

Principal

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,

BARNALA-148101

Mob. 98144-72782

Dr. Jaswinder Kaur

Dr. Jasvir Kaur

Dr. Kiran Kaur

Shri Lal Bahadur Shastri Arya Mahila College,

BARNALA-148101

●
ISBN : 978-93-83716-54-8

© Author

2022

Price Rs. 400/-

Parwaz Parkashan

Vill. Dharampur, P.O. Khambra

Distt. Jalandhar-144026, Punjab. Ph. 94170-64350

e-mail: parwazparkashan@gmail.com

ਪਰਵਾਜ਼ ਪਾਰਕਾਸ਼ਨ Web: www.parwazparkashan.com

Printed at: White Cross Printers, Jal.

All rights reserved

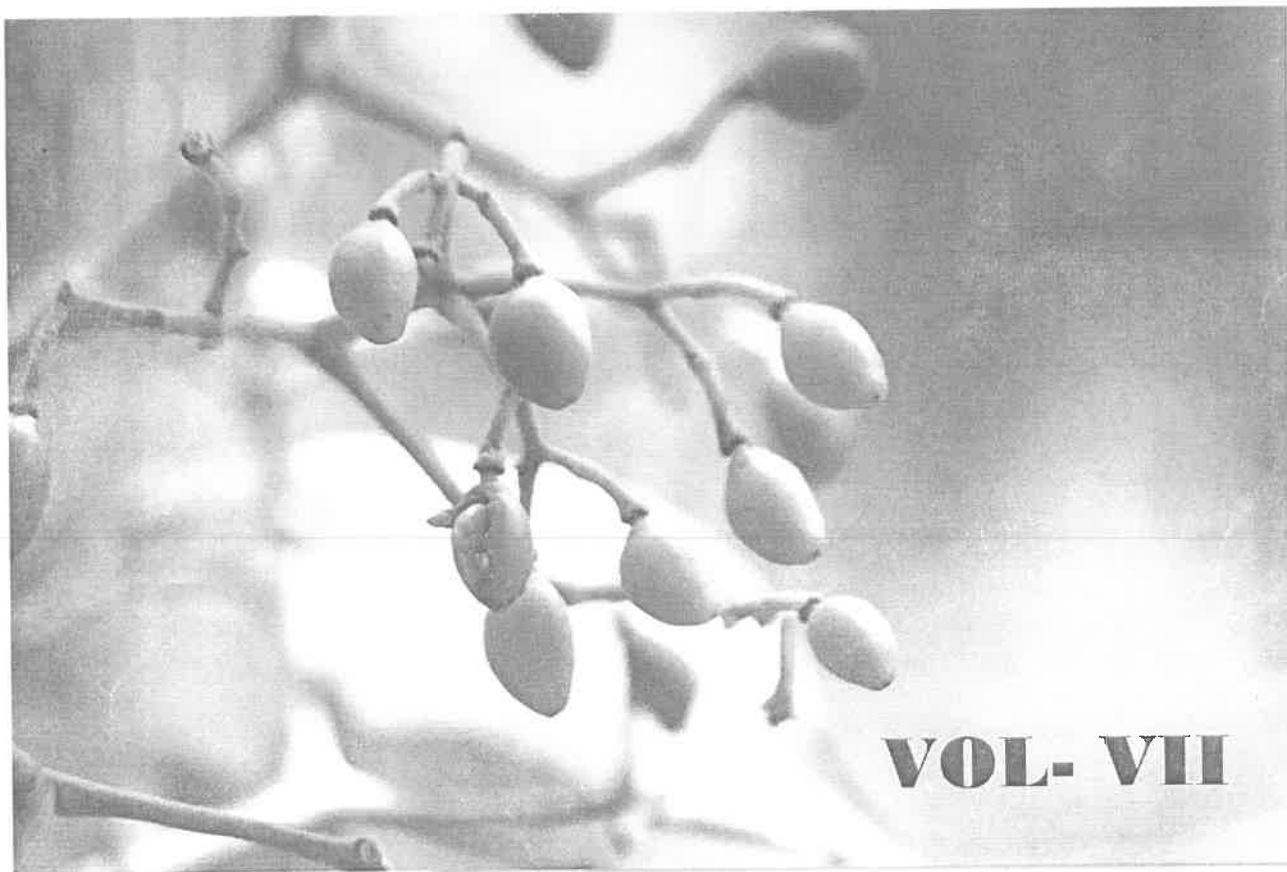
This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above. No part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਨਾਰੀਵਾਦ : ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ / 4

ਤਰਤੀਬ

1. ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ 1960 ਤੋਂ 1990 ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ- ਡਾ. ਨੀਲਮ ਸ਼ਰਮਾ 13
2. ਨਾਰੀਵਾਦ - ਡਾ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 20
3. ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ- ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ 24
4. ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ - ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 32
5. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲਾ ਨਾਰੀਵਾਦ - ਡਾ. ਤਰਸਪਾਲ ਕੌਰ 44
6. ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ: ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਸਲਾ- ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ 51
7. ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਚਿੰਤਨ- ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ 58
8. ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ: ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ - ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ 73
9. ਅਜੋਕਾ ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਖੇਤਰ- ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ 81
10. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ - ਡਾ. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ 87
11. ਸੁਖਪਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ (ਨਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ) - ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਡਵਾ 95
12. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ - ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ 98
13. ਅਰਤਿੰਦਰ ਸੰਧੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾਂ - ਹਰਮੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ 103
14. ਔਰਤ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲੋਕ ਕਾਵਿ : ਸੁਹਾਗਾ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ - ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ 112
15. ਨਾਰੀ ਮਨ ਦਾ ਵੇਗਮਈ ਪ੍ਰਗਟਾਅ: ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਗੀਤ - ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ 117
16. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ- ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ 122
17. ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ - ਡਾ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 128
18. ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਜਨਾਨੀ ਪੈਦ' ਇਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ - ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਦਗਾਣਾ 141
19. ਸਰਘੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ (ਹੋਲੀਡੇ ਵਾਈਫ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ)

MEDICO BIOWEALTH OF INDIA

VOL- VII

36

CONTENTS

Chapter 1	Effect of phenylalanine on the production of flavonoids in three cotton cultivars <i>Gossypium arboreum</i> (RG-8), <i>G. hirsutum</i> (GA and Pusa 8-6) grown <i>in-vitro</i>	Amardeep Kaur and Manish Kumar	1-6
Chapter 2	Medicinal sand dune flora & their ecology	Sheelpa Vinayaka Laxminarayan Meenu Elizabeth Goutam Basak. T Rao and Sanjeet Kumar	Hindlekar. KS. Hegde. Benny. Srinivas Kumar 7-14
Chapter 3	<i>Oecophylla smaragdina</i> : source of tribal bioentrepreneurship & its ecological aspects with medicinal plants	Smita Tarun Raut, Debasmitha Mahanta, Harani Pradhan, Soumi Sardar and Sanjeet Kumar	15-19
Chapter 4	Natural Farming: a sustainable way of cultivation	Bhagwati Prashad Sharma, Arti Sharma, Sagar K Jadav, Anjali Arya & Sanjeet Kumar	20-24
Chapter 5	Evaluation of phytotoxic, antioxidant and anticancer activities of <i>Parthenium hysterophorus</i> L. and <i>Cannabis sativa</i> L.	Manish Kumar, Amardeep Kaur, Aashita Garg, Khusboo, Jashanpreet Kaur and Anu Rani	25-35
Chapter 6	Ethnomedicinal plants of Mandal Tehsil, Bhilwara, Rajasthan, India	Jyoti Singh	36-49
Chapter 7	Scientific validation of antidiabetic properties of <i>Syzygium palghatense</i> Gamble, an endemic medicinal plant of Western Ghats, India	Snehalatha VR and Rasmi AR	50-55
Chapter 8	<i>Gymnema sylvestre</i> R. Br. (Apocynaceae): a medicinal climber of India	Shikha Thakur	56-61
Chapter 9	Documentation of wild edible mushrooms available in the local markets of Ranchi, Jharkhand, India	Anuranjita Singh	62-65
Chapter 10	Anti-diabetic woody plant resources of Himachal Pradesh, India	Priya Kumari	66-70

Editors

BL Manjula

Department of Botany, Sri Jagadguru Renukacharya College of Science, Arts & Commerce, Karnataka, India

Bhagwati P Sharma

Department of Botany, Sidharth Government College, Nadaun, Himachal Pradesh

Manish Kumar

SD College, Barnala, Punjab

Sohan Lal

Department of Botany, School of Science, ISBM University, Navapara Kosmi Block Chhura, Gariyaband, Chhattisgarh, India

Sanjeet Kumar

Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

Title: Medico-Biowealth of India VII

ISBN: 978-81-955847-7-2

DOI: 10.5281/zenodo.7368926

Published by:

APRF Publishers

Ambika Prasad Research Foundation, India

Medico-Biowealth of India: 2022

Copyright©Ambika Prasad Research Foundation

The content of this book is tried best to provide authenticated information. All the references necessary are listed. All attempts have been made to publish reliable information and acknowledge the copyright holders. If any copyright material(s) have not been acknowledged, please inform us, so we may rectify in our future reprints.

Cover Page: Fruits of *Micromelum minutum*

Back Page: Logo and address of APRF

Price: Rs. 1200/-

36

Chapter 5

Evaluation of phytotoxic, antioxidant and anticancer activities of *Parthenium hysterophorus* L. and *Cannabis sativa* L.

Manish Kumar, Amardeep Kaur, Aashita Garg, Khusboo, Jashanpreet Kaur and Anu Rani

Abstract: Medicinal plants contain a variety of phytochemicals, including lignans, terpenoids, alkaloids, flavonoids, phenolic acids, etc. with a variety of biological functions. In the present study, *Cannabis sativa* and *Parthenium hysterophorus* are investigated for phytotoxic, antioxidant and anticancer activity along with their phytochemical analysis. Results demonstrated that aqueous extracts of selected plants leaves had significant phytotoxic effect on the growth of *Vigna radiata* L (Mung bean) and *Zea mays* L. (Maize) seedlings as evident from various parameters studied (shoot length, root length, fresh weight and dry weight). Results of antioxidant activity revealed that both aqueous extracts of *C. sativa* & *P. hysterophorus* leaves showed good scavenging activities. The IC₅₀ value were found to be 348.21 µg/ml and 610.50 µg/ml respectively. Further, both extracts also showed antiproliferative effects against human non-small cell lung carcinoma (NSCLC) A549 in MIT assay. The GI₅₀ for aqueous extracts of *C. sativa* & *P. hysterophorus* leaves were found to be 47.75 µg/ml and 53.78 µg/ml respectively. Activities obtained in the present studies are may be due to various phenolic phytochemicals present in the extracts. Conclusively, results of the present study highlights the bioactive efficacy of both selected plants.

Keywords: *Cannabis sativa*, *Parthenium hysterophorus*, Phytotoxic, Antioxidant, Antiproliferative

M Kumar (✉), ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7402-2665>
SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: kumarmanish639@gmail.com

A Kaur, ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-2634-1068>
SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: amar.bot03@gmail.com

A Garg, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8964-3376>
SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: aashitabnl@gmail.com

Khusboo, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-4476>
SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: gkhushboo152@gmail.com

Chapter 1

Effect of phenylalanine on the production of flavonoids in three cotton cultivars *Gossypium arboreum* (RG-8), *G. hirsutum* (GA and Pusa 8-6) grown *in-vitro*

Amardeep Kaur and Manish Kumar

Abstract: Plant tissue culture technique is of great interest as it serves as an important tool for geneticists, plant breeders, morphologists, pathologists and physiologists in understanding and solving various problems. Many plant species are grown *in vitro* which provide many advantages over the intact plant parts grown *in vivo* for biosynthetic studies. Secondary metabolites are naturally occurring compounds in plants. *In-vitro* plant materials are good source of secondary metabolites and by using precursors, these metabolites production can be enhanced. So in the present study, effect of various concentrations of phenylalanine (PA) on the production of flavonoids in tissue cultures of three cotton varieties has been studied. Results demonstrated enhanced production of flavonoids. The current work will be of great value/interest in biotechnological and pharmaceutical research.

Keywords: Plant tissue culture, Phenylalanine, Flavonoids, *Gossypium*

A Kaur (✉), ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-2634-1068>
Department of Botany, SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: amar.bot03@gmail.com

M. Kumar, ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7402-2665>
Department of Botany, SD College, Barnala, Punjab, India
e-mail: kumarmanish639@gmail.com

© The author(s), under exclusive license to APRE, India
B. L. Manjula et al. (eds.), *Medico Biowealth of India*, ISBN: 978-81-955847-7-2
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7003486>

Introduction: Organic synthesis of many plants secondary metabolites is in great progress although most of these compounds are difficult to synthesize chemically. Food consumers also prefer natural compounds than synthetic ones in general. These facts lead to the development of procedures for growing plant tissues *in vitro*. Plant

Chapter 4

Food, medicinal and ecological significance of *Dioscorea bulbifera* (Dioscoreaceae)

Nithiyananthan Sinnadorai, Manish Kumar, M. Bidyalakshmi Devi, Jayashri Yuvaraj Jadhav, Sweta Mishra and Sanjeet Kumar

Abstract: *Dioscorea bulbifera* is a wild edible tuberous twiner belonging to the family Dioscoreaceae. Tuber of *D. bulbifera* is supplement wild food crop, widely distributed around the world. It contains a significant amount of carbohydrates, starch, sugar, proteins, lipids, vitamins, minerals, fiber, etc. It is extensively used to treat diverse diseases and disorders. The tribal communities use the tubers of *D. bulbifera* as a source of nutrition. Considering its importance, an attempt has been made to document the morphological characters, ethnomedicinal, and food values of *D. bulbifera* to explore its nutraceutical values, which will be helpful during food crises.

Keywords: Dioscoreaceae, Food problem, Tuber, Ethnomedicine

N Sinnadorai (✉), ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-2519-4361>
Grup Alam Sekitar Sejahtera, Malaysia

e-mail: nithiyananthan@zctech.co

Manish Kumar, ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7402-2665>
Department of Botany, SD College, Barnala, Punjab, India

e-mail: kumarmanish639@gmail.com

M. Bidyalakshmi Devi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1025-2116>
Department of Environmental Sciences, Tezpur University, Assam, India

e-mail: email2bidya@gmail.com

Jayashri Yuvaraj Jadhav, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5485-9510>
Department of Botany, Sundarrao More Arts, Commerce and Science College, Raigad, Maharashtra, India

e-mail: sajayyu20@gmail.com

S Mishra (✉), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2213-0370>
Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

e-mail: swetamishra.rd.wu@gmail.com

S Kumar, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9538-397X>
Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

e-mail: sanjeetaprf@gmail.com

© The author(s), under exclusive license to APRE, India

B. L. Manjula et al. (eds.), Yam, ISBN: 978-81-955847-5-8

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7008942>

Introduction: Dioscoreaceae is a family of monocotyledonous flowering plants, comprising about nine genera with about 715 species, considered one of the earliest families of the plant kingdom (Adomenien and Venskutonis 2022). Species of this family have a mostly Pantropical distribution. The family as most recently described contains 4 genera: *Dioscorea*, *Stenomeris*, *Tacca* (previously classified in Taccaceae), and

Food and medicinal values of some *Ficus* species

Romita Devi¹, B. L. Manjula^{2*}, Manish Kumar^{3*}, Sanjeet Kumar⁴ and Sugimani Marndi⁴

¹Department of Botany, MLSM College, Sundernagar, Himachal Pradesh, India

²Department of Botany, Sri Jagadguru Renukacharya College of Science, Arts and Commerce, Karnataka, Bengaluru, India

³Department of Botany, S.D. College, Barnala, Punjab, India

⁴Biodiversity and Conservation Lab, Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

Email-Id: manjulasrivats@gmail.com; kumarmanish639@gmail.com

DOI: 10.5281/zenodo.6877024

Abstract: In Indian mythology, the *Ficus* species play an important role in India. Some *Ficus* species play a vital role and have a religious significance in rituals like the peepal tree (*Ficus religiosa*) which is worshipped in India. The *Ficus* species have many food and medicinal values. It has some bioactive compounds which is used to treat many ailments like diabetes, piles, toothaches, gum problems and skin infections. Figs are consumed by many avian species. The conservation of *Ficus* species is also the conservation of wasp and avian species. A particular wasp pollinates specific *Ficus* species. Keeping the importance of *Ficus* species as food, medicine and in ecological balance, an attempt has been made to enumerate some common *Ficus* species of India along with their food and medicinal values. A total of 20 species of *Ficus* are reported here with their importance. The chapter highlights the importance of *Ficus* species as a source of optional food and medicinal agents.

Keywords: Bioactive compounds, mythology, avian species, medicinal value

Introduction: The genus *Ficus*, commonly known as fig, belongs to the family Moraceae, which includes a large number of species comprising about 1,100 species including trees, shrubs, climbers, and creepers. It is mostly found in tropical and sub-tropical regions. The Moraceae family is characterized by the presence of buttress and prop root. They have stipules. They also show presence of milky latex. The main key character is fruit that have many seeds and an inflorescence inside them known as syconium. The genus is very important due to its high ecological, nutritional, medicinal and economic values. It is also important for avian species as they consume the fruit of many *Ficus* species. Some *Ficus* species are edible, and some have medicinal values. Apart from food and medicinal values, *Ficus* species are known for their mythological importance and availability in sacred groves (Satapathy and Kumar 2017). The peepal tree (*Ficus religiosa*) is worshipped in most parts of India. Ancient history shows a range of information regarding *Ficus* species. It is believed that peepal is considered as an incarnation of Vishnu and Buddha (Kumar et al. 2021). From that day onwards, it has been a sacred tree in India particularly among the Hindus. Fruits are edible by the local communities as a vegetable and in dried form. Fruits are also consumed by many avian species. They also form shelter in species of *Ficus*. The fruit is mostly fleshy, hollow and vessel. Leaves are alternate, simple, entire and spirally arranged. Flowers are unisexual. *Ficus* species is different from other species because the reproduction systems are exclusive. It can only be pollinated by the wasp that are associated with it, and the wasp can only lay eggs within the fruit that is associated with it. The *Ficus* species is also used to cure many diseases since long. Some fruits are used to improve the immunity and to reduce the stomach problems. There might be a number of secondary metabolites responsible for the therapeutic potential of *Ficus* species, like phenolic compounds, phytosterols, volatile compounds etc. Keeping the importance of food, medicinal and ecological importance of *Ficus* species in mind, an attempt has been made to document the importance of some common *Ficus* species of India.

Chapter 4

Medicinal and economic values of *Cissampelos pareira* (Menispermaceae)

Bhagwati Prashad Sharma¹, Manish Kumar², Goutam Basak³, Amardeep Kaur^{2*}, Sugimani Marndi⁴ and Sanjeet Kumar⁴

¹Department of Botany, Sidharth Government College, Nadaun, Himachal Pradesh, India

²Department of Botany, S.D. College, Barnala, Punjab, India

³Department of Zoology, Raiganj University, Raiganj, Uttar Dinajpur, West Bengal, India

⁴Biodiversity and Conservation Lab., Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

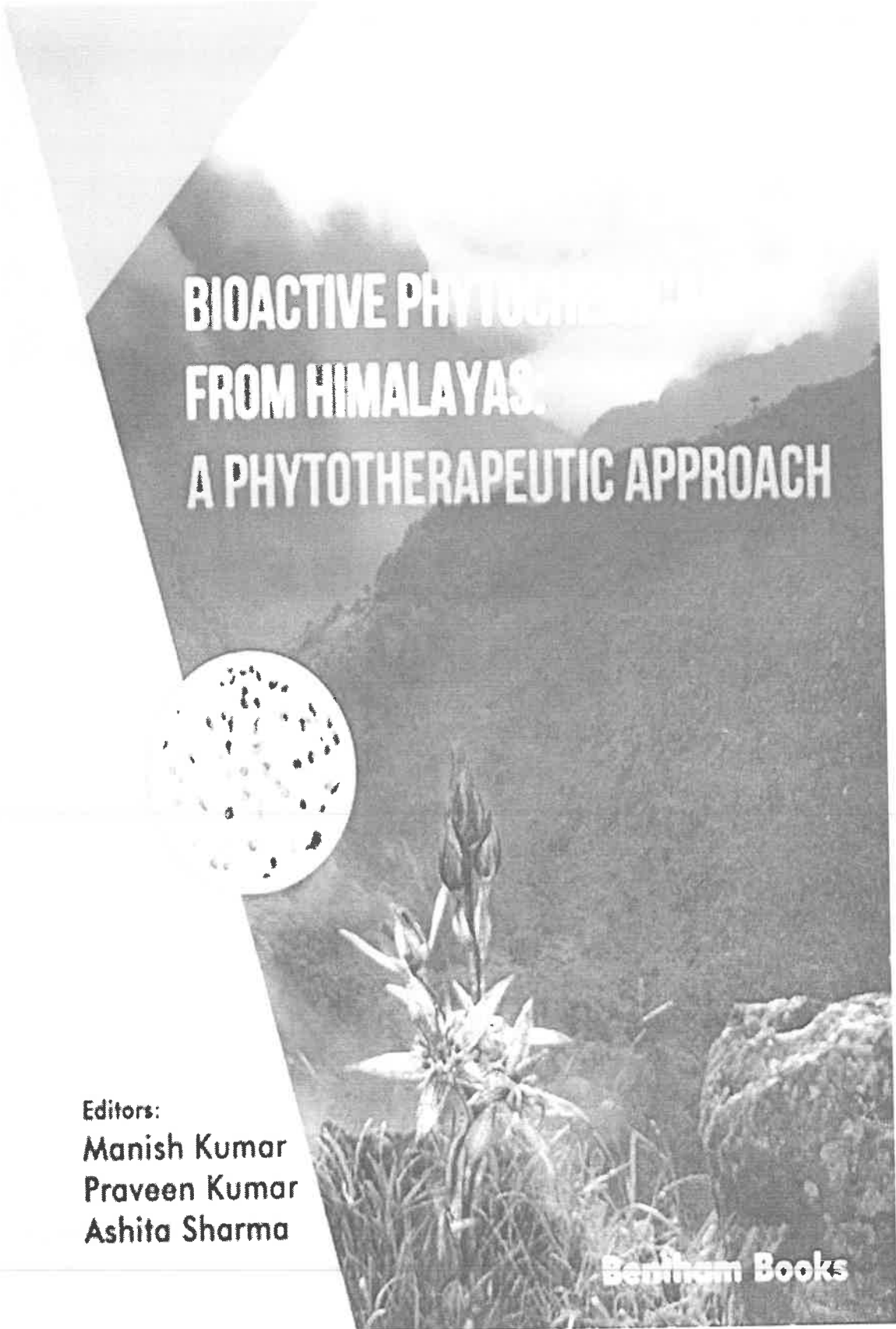
*Email-Id: amar.bot03@gmail.com

DOI: 10.5281/zenodo.6860204

Abstract: Tribal communities play a vital role in the conservation of traditional knowledge as they have immense knowledge of economically important medicinal plants and how to consume them. Traditional healers use many medicinal plants to treat various ailments. *Cissampelos pareira* is one of the medicinal plants used by the tribals to cure many diseases and disorders. It has a wide range of medicinal uses, but apart from therapeutic uses, it is extensively used for economic purposes. In the local market, the root of *C. pareira* is sold in the forms of raw and pills. Keeping the importance of *C. pareira*, an attempt has been made to do a field and literature survey on medicinal and economic values of *C. pareira*. Results revealed that tribal communities used its plant parts to cure a various health problems and as a source of livelihood. The chapter highlights the importance of local flora and the need for value addition to provide livelihood opportunities to the local populace.

Keywords: tribal communities, traditional knowledge, medicinal uses, economic uses

Introduction: The world's population wishes to settle in cities in search of good education, employment, and health-care facilities. Most youth from rural and tribal areas migrate to urban jungles to obtain the same, resulting in poor immunity, a platform for infectious disease transmission, urbanisation impacts in village areas, and the loss of traditional practices, including traditional therapeutic systems based on local plants. Slowly we are losing our scientific cultural practices based on nature and climate. Researchers throughout the world working on value additions of locally available plants to develop livelihood opportunity to get the sustainability and reestablishment of harmonical relationship between community and biowealth. They are screening the agents from the forest which are used in day-to-day life of communities to mitigate the above-mentioned problems. *Cissampelos pareira* (Plate 1) is a climbing herb, easily available and has medicinal and economic values. *C. pareira* belongs to the family Menispermaceae. Commonly, it is known as Musakani, Akanabindhi, Patha, Kijri, Batindu and Ghodakur. It is a climbing plant that mostly grows in damp to dry habitats. It is widely distributed in India (Himachal Pradesh, Tamil Nadu, Bihar, West Bengal, Punjab and Rajasthan). Its fruiting and flowering period is from June to November. *C. pareira* is a slender climber supported by trees. The leaves are simple, alternate, peltate and velvet. The flowers, which are tiny and greenish yellow in colour, are grouped in the axils. The seeds are horseshoe shaped. The root of *C. pareira* is used to treat many diseases and disorders. Root paste is also used in muscular swellings. It has a rich source of bioactive compounds like alkaloids. The root is also used to make country liquor and sold in the local markets as a fermenting agent. Hence, it is a good agent for doing value addition for the creation of livelihood options. Keeping the importance and easy availability of *C. pareira* in mind, an attempt has been made to document the medicinal and economic values of the plant.

**BIOACTIVE PHYTOCHEMICALS
FROM HIMALAYAS:
A PHYTOTHERAPEUTIC APPROACH**

Editors:
**Manish Kumar
Praveen Kumar
Ashita Sharma**

Benihum Books

Bioactive Phytochemicals from Himalayas: A Phytotherapeutic Approach

Edited by

Manish Kumar

*Assistant Professor (Botany)
SD College Barnala,
India*

Praveen Kumar

*Department of Medicinal Chemistry
Banaras Hindu University
India*

Ashita Sharma

*Department of Civil Engineering
Chandigarh University
India*

42

CONTENTS

FOREWORD	i
PREFACE	ii
LIST OF CONTRIBUTORS	iv
CHAPTER 1 ANTICANCER PHYTOCHEMICALS FROM THE HIMALAYAS: UNDERLYING MECHANISMS AND CHEMOPREVENTIVE SIGNIFICANCE IN CANCER	1
<i>Anjana Bhatta, Saroj Arora, Bikram Singh and Ajayash Nagpal</i>	
INTRODUCTION	1
THE INDIAN HIMALAYAS: A TREASURY OF MEDICINAL PLANTS	2
Hypericum Perforatum Linn	2
<i>Phytochemicals from Hypericum Perforatum and their Cancer Chemopreventive Activities</i>	3
Juniperus sp	3
<i>Phytochemicals from Juniperus sp and their Cancer Chemopreventive Activities</i>	4
Lavandula sp	4
<i>Phytochemicals from Lavender and Cancer Chemoprevention</i>	5
Pinus sp	6
<i>Phytochemicals from Pinus and their Cancer Chemopreventive Activities</i>	6
CONCLUSION	8
CONSENT FOR PUBLICATION	8
CONFLICT OF INTEREST	8
ACKNOWLEDGEMENT	8
REFERENCES	9
CHAPTER 2 HEPATOPROTECTIVE MOLECULES FROM HIMALAYAN PLANTS AND THEIR ROLE IN XENOBIOTIC MECHANISMS: A TABULATED REVIEW	14
<i>Kritika Paudel, Anurupree Kaur, Manish Kumar, Remi Bhardwaj and Satwinderjeet Kaur</i>	
INTRODUCTION	15
CONCLUSION AND FUTURE PERSPECTIVES	20
CONSENT FOR PUBLICATION	21
CONFLICT OF INTEREST	21
ACKNOWLEDGEMENT	21
REFERENCES	21
CHAPTER 3 HIMALAYAN HERBS: A PROMISING MEDICATION SOURCE FOR NEURODEGENERATIVE DISEASES	26
<i>Sippy Singh and Durgesh Singh</i>	
INTRODUCTION	27
NEURODEGENERATIVE DISEASES	28
AYURVEDA IN TREATING NEURODEGENERATIVE DISEASES	29
PLANTS OF THE HIMALAYAN REGION	30
CONCLUSION	34
CONSENT FOR PUBLICATION	35
CONFLICT OF INTEREST	35
ACKNOWLEDGEMENTS	35
REFERENCES	35
 CHAPTER 4 ROLE OF REACTIVE OXYGEN SPECIES IN NEURODEGENERATIVE DISEASES	39

<i>Sukanya Tripathy Sanjay Singh, Monisha Banerjee and Anand Prakash</i>	
INTRODUCTION	39
WHAT ARE REACTIVE OXYGEN SPECIES?	40
ROLE OF ROS IN NEURODEGENERATION	42
1. Alzheimer's Disease (AD)	42
2. Parkinson's Disease	45
3. Motor Neuron Disease	45
ANTIOXIDANTS AS THERAPY FOR OXIDATIVE STRESS	46
CONCLUSION	47
CONSENT FOR PUBLICATION	47
CONFLICT OF INTEREST	47
ACKNOWLEDGEMENTS	47
REFERENCES	47
CHAPTER 5 ANTIDIABETIC ROLE OF SWERTIA CHIRAYITA: PHYTOCHEMICAL AND PHARMACOLOGICAL PERSPECTIVE OF A HIMALAYAN BOTANICAL	51
<i>Nikhil Pandey, Priyanka Mishra and Yamini B Tripathi</i>	
INTRODUCTION	51
PHYTOCHEMISTRY OF SWERTIA CHIRAYITA	52
ANTIDIABETIC PROPERTIES OF SC	54
CONCLUSIONS AND FUTURE PERSPECTIVES	57
CONSENT FOR PUBLICATION	57
CONFLICT OF INTEREST	57
ACKNOWLEDGEMENTS	57
REFERENCES	58
CHAPTER 6 HEALTH PROMOTING PROPERTIES OF GREWIA ASIATICA AND GREWIA TENAX BERRIES: A POTENTIAL ROLE IN CANCER, DIABETES, AND LIVER DISEASES PREVENTION	60
<i>Ankita Rajput, Palvi Sharma, Husandeep Singh, Balbir Singh, Sarabjit Kaur and Saroj Arora</i>	
INTRODUCTION	61
Grewia Tenax (Forsk.) Fiori	62
Traditional Uses	62
Phytoconstituents	63
Pharmacological Activity	69
<i>Iron Absorption Activity</i>	69
<i>Hepatoprotective Activity</i>	70
<i>Blood Parameters</i>	71
Grewia Asiatica L.	71
Traditional Uses	71
Phytoconstituents	71
Pharmacological Activity	72
<i>Antioxidant Activity</i>	72
<i>Radioprotective Activity</i>	72
<i>Antipyretic, Anti-inflammatory and Analgesic Activities</i>	72
<i>Effect on Blood Alterations</i>	74
<i>Hepatoprotective Activity</i>	74
<i>Anticancer Activity</i>	75
<i>Antidiabetic Activity</i>	75
<i>Antimicrobial Activity</i>	76
<i>Immunomodulatory Effect</i>	76

<i>Anti-dementia</i>	77
CONCLUSION	78
CONSENT FOR PUBLICATION	78
CONFLICT OF INTEREST	78
ACKNOWLEDGMENTS	78
REFERENCES	78
CHAPTER 7 MEDICINAL VALUE OF ATROPA BELLADONNA L.: A THERAPEUTIC APPROACH AGAINST VARIOUS DISEASES	83
<i>Palvi Sharma, Ankita Rajput, Sukhprit Singh, Neena Bedi, Balbir Singh and Saroj Arora</i>	
INTRODUCTION	83
PLANT PROFILE	85
Common Names	85
Description	85
Distribution	86
Traditional Uses	87
PHARMACOLOGICAL EFFECTS	87
Antioxidant Activity	88
Neuro-pharmacological Effects	88
Anti-inflammatory Effect	88
Skin Wound Healing	89
Antimicrobial Activity	89
Anticholinergic Activity	89
Pain Relief and Sedation	90
Anticonvulsant Activity	90
CHEMICAL CONSTITUENTS	94
TOXICITY AND SIDE EFFECTS	95
CONCLUSION	96
CONSENT FOR PUBLICATION	96
CONFLICT OF INTEREST	96
ACKNOWLEDGMENT	96
REFERENCES	96
CHAPTER 8 PHARMACOLOGICAL, THERAPEUTIC, AND IMMUNOMODULATORY ROLE OF TINOSPORA CORDIFOLIA	101
<i>Naina Rajak, Kavita Praveen Kumar, Neha Garg and Shikha Singh</i>	
INTRODUCTION	101
BIOACTIVE PROPERTIES OF TC EXTRACTS	102
PHYTOCHEMISTRY AND PHARMACOLOGICAL ASPECTS OF TC	103
Chemical Composition	103
Pharmacological Activity of <i>Tinospora Cordifolia</i>	104
<i>Anti-cancer Activity</i>	104
<i>Anti-diabetic Activity</i>	105
<i>Anti-toxin Activity</i>	105
<i>Anti-microbial Activity</i>	105
<i>Anti-HIV Activity</i>	105
<i>Anti-arthritis Activity</i>	105
<i>Immunomodulatory Activity</i>	105
Immunomodulatory Activity of TC: Role of Berberine	106
Colorectal Cancer	109
CONCLUSIONS AND FUTURE PERSPECTIVES	111

CONSENT FOR PUBLICATION	111
CONFLICT OF INTEREST	111
ACKNOWLEDGEMENTS	111
REFERENCES	111
CHAPTER 9 IMMUNOMODULATORY POTENTIAL OF HIMALAYAN PLANT:	117
WITTIANIA SOMNIFERA	117
<i>Kavita, Naina Rajak, Praveen Kumar, Garg and Shukha Singh</i>	
INTRODUCTION	117
PHYTOCHEMISTRY AND THERAPEUTIC ACTIVITIES OF ASHWAGANDHA	118
Chemical Composition	118
Therapeutic activities of Withania somnifera	120
Anti-arthritic Activity	120
Anti-diabetic Activity	120
Anti-inflammatory Activity	120
Antineoplastic Agent	121
Anti-oxidant Activity	121
Anti-stress Activity	121
Hemopoietic Effect	121
Rejuvenation Activity	121
Neuromodulatory Activity	121
IMMUNOMODULATORY POTENTIAL OF WITHANIA SOMNIFERA	122
Immunomodulatory Activity of Withaferin A	122
CONCLUSION	124
CONSENT FOR PUBLICATION	125
CONFLICT OF INTEREST	125
ACKNOWLEDGEMENTS	125
REFERENCES	125
CHAPTER 10 MEDICINAL PLANTS FROM THE HIMALAYAS ACTING ON	129
INFLAMMATORY AND OXIDATIVE STRESS PATHWAYS	129
<i>Priyanka Mishra, Nikhil Pandey and Yamini B Tripathi</i>	
INTRODUCTION	129
THE LINK AMONG OXIDATIVE STRESS, INFLAMMATION AND CELLULAR	131
PATHOLOGY	131
Medicinal Plants Acting on the Inflammatory Pathway from the Himalayan Range	131
MEDICINAL PLANTS ACTING ON OXIDATIVE STRESS PATHWAY FROM THE	133
HIMALAYAN RANGE	133
Molecular Pathways Affected	134
CONCLUSION AND FUTURE PERSPECTIVES	135
CONSENT FOR PUBLICATION	135
CONFLICT OF INTEREST	136
ACKNOWLEDGEMENTS	136
REFERENCES	136
CHAPTER 11 PHYTOCHEMICAL DATABASES AND THEIR RELEVANCE TO	140
PHYTOTHERAPY	140
<i>Shagun Shagun and Shyam Kumar Masakapalli</i>	
INTRODUCTION	140
PHYTOCHEMICALS DATABASES	141
a). Region Specific Databases of Medicinal Plants and Phytochemicals	141
b). Disease-specific Medicinal Plants and Phytochemical Databases	141

Hepatoprotective Molecules from Himalayan Plants and their Role in Xenobiotic Mechanisms: A Tabulated Review

Kritika Pandit¹, Amritpreet Kaur¹, Manish Kumar², Renu Bhardwaj¹ and Satwinderjeet Kaur^{1,*}

¹ Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab, India

² SD Collge Barnala-148101, Punjab, India

Abstract: Liver is essential for the maintenance and functioning of the body. The liver is responsible for the majority of the metabolic and physiological performance of our body, as well as the detoxification of different drugs and xenobiotic agents. During the detoxification process, the reactive chemical intermediates damage the liver, resulting in liver toxicity. As a result, maintaining a healthy liver is critical to overall health. Hepatic damage is caused by several factors, including environmental pollutants, such as chemicals, consumption of certain medications, poor eating habits, excessive alcohol, and other hepatotoxins, as well as viruses. The liver is sensitive to a range of diseases, including hepatitis, hepatic steatosis, cirrhosis, and hepatocellular cancer, as a consequence of its multifunctionality and constant exposure to toxins. These diseases are substantial sources of mortality and morbidity. Long-term use of the current synthetic medicines to treat liver problems causes further liver damage. Herbal medicine is the major source of basic health care for around 75-80% of the world's population, primarily in developing countries because of its better cultural acceptability, compatibility with the human body, and fewer side effects. Medicinal plants from the Himalayas are used in the Ayurvedic, Unani, and other traditional systems of medicine and plant-based pharmaceutical industries. The Tibetan system of medicine is also based on Himalayan plant species. Herbal medicines are extensively used in the treatment of liver diseases. In the absence of adequate liver hepatoprotective medications in modern medicine, a variety of medicinal plants and their phytochemicals are used to treat hepatic ailments in the traditional system of medicine in the Himalayan regions. The Himalayas are a rich source of medicinal plants and their phytoconstituents, which play a significant role in hepatoprotection. In the current chapter, an attempt was made to collect data on the Himalayan medicinal plants and their biomolecules being traditionally used to treat hepatotoxicity.

Keywords: Biomolecules, Hepatoprotection, Himalayas, Liver, Medicinal plants.

* Corresponding author Satwinderjeet Kaur: Department of Botanical and Environmental Sciences, Guru Nanak Dev University, Amritsar-143005, Punjab India; E-mail: sjkaur2011@gmail.com

Manish Kumar, Praveen Kumar & Ashita Sharma (Eds.)
All rights reserved-© 2022 Bentham Science Publishers

ANTIDIABETIC PLANTS

VOL - II

Snehalatha VR
Binod Saradar
Bhagwati Prashad Sharma
Manish Kumar
Jaydeep Kumar Sahu

Ambika Prasad Research Foundation | Odisha

Title: Antidiabetic Plants Volume II
ISBN: 978-81-958404-0-3
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7811919>
Published by: APRF Publishers, Odisha
Ambika Prasad Research Foundation, India

Antidiabetic Plants Volume II
First Edition: 2023
Copyright © Ambika Prasad Research Foundation

The content of this book is tried best to provide authenticated information. All the references necessary are listed. All attempts have been made to publish reliable information and acknowledge the copyright holders. If any copyright material(s) have not been acknowledged, please inform us, so we may rectify in our future reprints.

Cover page: *Centella asiatica*
Back page: *Butea monosperma*
Price: Rs 800/-

CONTENTS

Preface	
Introduction	1-3
Enumeration	4-64
Abbreviations	65-65
Bibliography	66-68
About the Authors	69-71
About the Book	72-72

44

Survey on trees growing in the campus of S.D. College, Barnala, Punjab, India

Amardeep Kaur, Manish Kumar*, Harmeet Kaur, Wattandeep
Singh & Deepika

SD College, Barnala-148101, Punjab, India
*Email-Id: kumarmanish639@gmail.com

ABSTRACT

In the present work, survey was carried out to study the tree species growing in the campus of S.D. College, Barnala (Punjab). College campus is expanded over 6.2 acres of land which includes a sports ground, a botanical garden, an NSS park and a temple open area. The campus area is the representative of climax vegetation and diversity of tree species. The data collection survey showed that there are 42 tree species related to 36 genera and 19 families in the campus. Fabaceae and Rutaceae were found to be dominant families among dicots. In the present situation of increasing urbanization, attention is needed to be paid to conserve the green places. As these small-scale studies provide a base line data of the plant species.

Key words: College campus, Trees species, Fabaceae

INTRODUCTION

The wealth of vegetation on the earth shows a vast array of diversity of form and mode of life. Some are minute herbs while others are gigantic trees attaining a height of about 100 meters and with very complex structure. Man has been completely dependent on plants for food sources, clothing, shelter, oxygen production by utilizing solar energy, CO₂ consumption by fixation in food formation and thus having an environment equilibrium for survival. Biofuels formation, timber woods, medicines, oils and many more natural products are produced by plants (Costanza et al. 1997). India has one of the earliest known civilization and plants have been studied in this part of the world from time immemorial. Remains of the Indus valley civilization show without any doubt that wheat, rice, barley and cotton were

45

Chapter 10

Medicinal plants used against *Escherichia coli*: antimicrobial agents for future drug formulation

¹Ajay B. Jadhao, ²Anuradha Das*, ³Swati C Topno, ⁴Likha Rido, ⁵Manish Kumar, ⁶Binod Kumar Mahapatra, ⁷Deepmala U Yadav, and ⁸Sanjeet Kumar

¹Department of Botany, Arts and Science College, Pulgaon, Wardha, Maharashtra, India

²Department of Botany, Sindri College, Sindri, BBMK University, Dhanbad, Jharkhand, India

³St. Viveka English Medium School, Chaibasa, Singhbhum, Jharkhand, India

⁴Department of Botany, Rajiv Gandhi University, Rono Hills, Doimukh, Arunachal Pradesh, India

⁵SD College, Barnala, Punjab, India

⁶Department of Botany, PN College, Khordha, Odisha, India

⁷Department of Balroga, MSM Institute of Ayurveda, BPSMV, Khanpur Kalan, Sonapat, Haryana, India

⁸Animal Science Division, Ambika Prasad Research Foundation, Odisha, India

*Email-Id: anuradha.das84@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8001619>

ABSTRACT

Escherichia coli is a facultatively anaerobic, gram-negative, rod-shaped bacterium with the ability to cause disease of the gastrointestinal tract, urinary, or central nervous systems in even the most robust human hosts. There are several antibiotics available that have curative properties but have more side effects. Therefore, the present study has been designed to draw attention to the plant-based formulation with fewer or no side effects. A survey was conducted to find the plants used against disease caused by *E. coli* in rural communities in Odisha and Jharkhand states of India. Results revealed that commonly 29 plant species are used to treat various against the health problems caused by *E. coli*. The chapter suggests that these common local plants should be used to minimize side effects and antimicrobial resistance.

Keywords: Pathogenic papers, medicinal plants, gram-negative bacteria, side effects